

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MARTİN BUBER'İN TANRI ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Hümeyra PARLAK

Danışman
Prof. Dr. Metin YASA

SAMSUN
2025

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MARTİN BUBER'İN TANRI ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Hümevra PARLAK

Danışman
Prof. Dr. Metin YASA

SAMSUN
2025

TEZ KABUL VE ONAYI

Hümevra PARLAK tarafından, Prof. Dr. Metin YASA danışmanlığında hazırlanan “MARTİN BUBER’İN TANRI ANLAYIŞI” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 03/02/2025 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Doç Dr. Fatma YÜCE Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Metin YASA Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Osman EYÜPOĞLU Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. XXXXXX XXXX Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ana Bilim Dalı	☐ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. XXXXX XXXX Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ana Bilim Dalı	☐ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Faik Ahmet SESLİ
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar 'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır

03 /02 / 2025
Hümeyra PARLAK

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : MARTİN BUBER'İN TANRI ANLAYIŞI

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 25/12/2024 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 22

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

25 /12 / 2024
Prof. Dr. Metin YASA

ÖZET

MARTİN BUBER’İN TANRI ANLAYIŞI

Hümeyra PARLAK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans, Ocak/2025

Danışman: Metin YASA

Dini düşüncesinin anlaşılmasında din dilinin tahlil edilmesi önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede Tanrı düşüncesini ele aldığımız Martin Buber, Tanrı fikrini özgün tarafları ile ortaya koymuş ve kavramlara yüklediği bazı işlevlerle düşüncelerini desteklemiştir. Buber düşüncesinin temelini, ilişki/diyalog kavramı oluşturmaktadır. Bu nedenle ona göre, Tanrı’ya ulaşma yollarının esasını da bu ilişki tecrübeleri meydana getirmektedir. Öte yandan ele alınan bu ilişkiler yalnızca insanın insan ile olan ilişkileri değil aynı zamanda insanın evren ve Tanrı ile kurduğu ilişkileri de kapsamaktadır. Bu sebeple Buber’e göre insan, sürekli diğer varlıklar ile ilişki içerisinde. Buber, söz konusu ilişkileri Ben-Sen-O kavramları ve bu kavramların kendi içinde kuracağı ilişkiler üzerinden kurmuş aynı zamanda kişinin Ben’inden başlayarak nihai hedef olan Tanrı’ya ancak bu kavramların kendi içerisindeki ilişkilerinden yola çıkılarak ulaşılabileceğini vurgulamıştır. Bahsedilen kavramlardan Ben-Sen ikilisi ilişki dünyasını kurarken Ben-O ikilisi ise deneyim dünyasını meydana getirmektedir.

Çalışmamızda özellikle ele aldığımız üzere Buber düşüncesinde Tanrı hakkında konuşmanın imkânı, Tanrı hakkında bilgi sahibi olmak değil doğrudan Tanrı’nın kendisi ile konuşmaktır. Buber’e göre, insan Tanrı’ya hitap eder ve buna karşılık Tanrı da insanlara hitap etmektedir. Ona göre, evrende var olanlar aracılığıyla Tanrı ile konuşulabilir. Bu nedenle evrende var olan her şey ile kurduğumuz ilişki, insanın Tanrı ile konuşmasının çeşitli yollarından biridir. Buber’in Tanrı ile konuşma deneyimi mistik tecrübe fikrini beraberinde getirmektedir. İnsan, bu deneyimi sayesinde Tanrı ile mistik bir birlik içerisinde olmaktadır. Nitekim Buber’e göre, insanın ulaşabileceği en nihai hedef Tanrı ile bir olmak yani O’nunla konuşabilmektir.

Sözün özü Buber; evrende var olanlar aracılığıyla, insan ilişkilerinden yola çıkarak diyalojik bir felsefe meydana getirmiş ve bizim de araştırmamızın asıl amacı olan Tanrı düşüncesini bu diyalojik ilişkiler yolu ile dile getirmiştir. Biz çalışmamızda; Buber’in Tanrı düşüncesini insan, evren ve Tanrı bağlamında ortaya koymayı ve meseleyi Buber’in kullandığı bazı özgün kavramlar ile ele alarak tartışmayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Evren, İnsan İlişkileri, Diyalog, Mistik Tecrübe.

ABSTRACT

MARTİN BUBER’S IDEA OF GOD

Hümeyra PARLAK

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Philosophy and Religion Sciences

Master, January/2025

Supervisor: Professor Metin YASA

Analyzing religious language has an important place in understanding religious thought. In this context, Martin Buber, whose idea of God we discussed, He revealed the idea of God with its original aspects and He supported his thoughts with some functions he attributed to concepts. The basis of Buber's thought is the concept of relationship/dialogue. Therefore, according to him, These relationship experiences constitute the basis of the ways to reach God. On the other hand, these relationships include not only the relationships of humans with humans, but also the relationships of humans with the universe and God. For this reason, according to Buber, humans are constantly in relationship with other beings. Buber established the relationships in question through the concepts of I-You-It and the relationships that these concepts will establish within themselves, At the same time, he emphasized that starting from the self of the person, the ultimate goal, God, can only be reached by starting from the relationships between these concepts. Among the concepts mentioned, the I-You duo creates the world of relationship, while the I-It duo creates the world of experience.

As we specifically discussed in our study, the possibility of talking about God in Buber's thought is not to have knowledge about God, but to talk directly to God himself. According to Buber, humans address God and God, in turn, addresses humans. According to him, God can be talked to through those who exist in the universe. Therefore, the relationship we establish with everything that exists in the universe is one of the various ways that humans can talk to God. Buber's experience of talking with God brings with it the idea of mystical experience. Thanks to this experience, man is in a mystical unity with God. As a matter of fact, according to Buber, the ultimate goal that man can achieve is to become one with God, that is, to be able to talk to Him.

In short, Buber; He put forward a dialogical philosophy based on human relations through what exists in the universe, and expressed the idea of God, which is the main purpose of our research, through these dialogical relations. In our study; We aimed to reveal Buber's idea of God in the context of man, the universe and God, and to discuss the issue with some original concepts used by Buber.

Keywords: Human, Universe, Human Relations, Dialogue, Mystical Experience.

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Dinin anlaşılmasında din dilinin çözümlenmesi önemli bir yere sahiptir. Din dilinin konusunu ise, Tanrı'nın varlığı başta olmak üzere, Tanrı'nın mahiyeti ve Tanrı'nın insan ya da tabiatla ilişkisi ile ilgili meseleler oluşturmaktadır. Din dilinde Tanrı hakkında birtakım temel sorulara cevap aranmaktadır: Tanrı hakkında konuşmanın imkânı nedir? Tanrı hakkında konuşma çabalarımızda ifadelerimizin bilişsel bir zemini bulunmakta mıdır veya tüm bu konuşmalar öznel bakış açılarımızı mı ortaya koymaktadır?

Din dilinde Martin Buber'in geliştirdiği ve ilişki/diyalog kavramını merkeze aldığı felsefi yaklaşım özgünlüğü ile analiz edilmeye değer bir yere sahiptir. Bu bağlamda Buber düşüncesinin esasını oluşturan insan-insan, insan-evren ve insan-Tanrı ilişkileri ekseninde konuyu ele almak onun Tanrı düşüncesini anlayabilme noktasında önemli bir yer teşkil etmektedir.

Buber, düşüncesini kendi oluşturduğu birtakım özel kavramlar ile ifade etmektedir. Biz bu çalışmamızda din dilini, Martin Buber'in ortaya koyduğu özgün ifadeler ve kelime kalıpları ile incelemeyi amaçladık. Ve Tanrı hakkında konuşabilmenin imkânını Buber düşüncesi çerçevesinde mistik tarafları ile ortaya koymaya çalıştık. İnsan ilişkilerini merkeze alan ve Tanrı ile nihayete eren Buber düşüncesini insan, evren ve Tanrı bağlamında ele alarak Tanrı düşüncesini tartışmayı hedefledik.

Tez konumun seçiminde bana yol gösterici olan ve seçtiğim andan itibaren desteğini benden esirgemeyen hocam, Prof. Dr. Metin YASA'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca akademik anlamda beni her zaman cesaretlendiren, üzerimde çok emeği bulunan Mahmut DİLBAZ hocama şükranlarımı sunuyorum. Son olarak her zaman desteklerini üzerimde hissettiğim anneme, babama, kardeşime ve kuzenim Dilara'ya sonsuz teşekkürler. Onların sevgisi ve desteği benim için her zaman en büyük ilham kaynağı oldu.

Hümeyra PARLAK

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
1. GİRİŞ: ARAŞTIRMANIN YAPILANIŞI.....	1
1.1.Martin Buber'in Entelektüel Hayatı ve Eserlerine Kısaca Bir Bakış.....	1
1.2.Araştırmanın Temel Kavramları, Amacı ve Metodu.....	6
2. MARTİN BUBER'İN TANRI DÜŞÜNCESİ.....	9
2.1 İlişkiler Üzerinden Tanrı Düşüncesi.....	9
2.2 Aşkınlık-İçkinlik Bağlamında Tanrı Düşüncesi.....	21
3. TANRI HAKKINDA KONUŞMAK.....	29
3.1 Din Dili ve Tanrı'yı Konuşmanın İmkkanı: Mistik Tecrübe.....	29
3.2 Tanrı Hakkında Konuşmanın Özgünlüğü: Ben-Sen-O.....	38
4. SONUÇ.....	49
KAYNAKÇA.....	52
ÖZGEÇMİŞ.....	55

1. GİRİŞ: ARAŞTIRMANIN YAPILANIŞI

1.1. Martin Buber'in Entelektüel Hayatı ve Eserlerine Kısaca Bir Bakış

Martin Buber'in felsefesini anlayabilmek ve onun fikirlerini sorgulayıp temellendirebilmek için doğduğu ortamı, etkilendiği dini ve entelektüel çevreyi, hayatını geçirdiği coğrafi ve kültürel iklimi, sosyal durumu bilmek ayrı bir öneme sahiptir.

Buber'in, 8 Şubat 1878'den 13 Haziran 1965'e dek süren yaşamı boyunca dünya tarihi, yalnızca şiddetli savaflara tanıklık etmemiş aynı zamanda düşünce ve teknolojiye de köklü değişimler yaşamıştır. Buber, bu dönemin etkilerini yaşamı boyunca hissetmiştir. Orta Avrupa'da Yahudi geleneğine göre yetiştirilmiş ve geleneksel yaşam biçimleriyle Aydınlanmanın son dönemini deneyimlemiştir. 1938'den ölümüne değin yaşamının son yirmi yedi yılını Almanya'da Nazi yönetiminin izleri altında yaşamıştır ve 1948'de günümüz Filistin topraklarında yaşamını yitirmiştir.¹

Martin Buber, Viyana'da doğmuştur. Annesi ile babasının boşanması üzerine Galicia'daki dedesi ile büyükannesinin yanına gönderilmiştir. Dedesi Salomon Buber, çiftçilik ve Yahudi Hukuku bilginliğini bir arada yapan nüfuzlu biri olarak tanınmaktadır. Buber, bu evde Yahudi geleneği ile Aydınlanmanın ve Haskala'nın birleşimi içerisinde büyümüştür. Bu durum onun, yaşamının tüm detaylarını oluşturacak dindarlığı kazanmasını ve aynı zamanda hem yazılı hem de sözlü Kutsal Kitap ile klasik İbranice çalışmasını sağlamıştır. Bu çalışmalar Buber'in, düşünce yaşamının temellerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.²

Buber, 1896 yılında Viyana Üniversitesine kaydolmuştur. Bu dönem onun kendini özgürlüğe adım attığını hissettiği dönemdir. Bu sayede edebiyata, felsefeye, sanat tarihi ve tiyatroya yönelmiştir. Süreç boyunca onun Yahudi kökenli oluşuna aldırış edilmemiştir. Fakat Buber, bir süre sonra bu estetik yaşamından kendi isteği ile

¹ Ronald Gregor Smith, "*Martin Buber*", çev. Mehmet Dağ, *Makers of Contemporary Theology*, Londra 1966, s.287.

² Ronald Gregor Smith, "*Martin Buber*", s.288.

vazgeçmiştir. Yine de bir dönem hayatında olan bu sanat yaşamının Buber'in eserlerinde izlerini görmek mümkündür.³

Leipzig, Berlin, Zürih ve Viyana gibi çeşitli şehirlerde geçirdiği öğrencilik yıllarında çocukluğundan itibaren almış olduğu Yahudi geleneğinin etkileri kendini göstermiştir. Fakat buna rağmen Paula Winkler adında Münihli Alman bir öğrenci kız ile evlenmiştir. Buber'in ilk yayını, Alman mistik yazar Jacob Boehme üzerine yazdığı denemesidir. Öğretmenleri arasında en etkilileri Alman Wilhelm Dilthey ile Georg Simmel isimli filozoflar olmasına karşın Buber'in almış olduğu Yahudi geleneksel eğitimi oldukça güçlüdür. Bu sebeple önce Siyonist hareket yoluyla kendi yerini bulmaya çalışmıştır. 1901'de Viyana'da Siyonist bir dergi olan Die Welt'in yönetmeni olmuştur. Fakat bu görevi, Siyonist hareketin önderi Theodor Herzl ile ayrılıklar yaşadığı için kısa süre içerisinde bırakmıştır. Buber, oradan Berlin'e gitmiş ve bazı Yahudi dostlarıyla birlikte bir Yahudi yayınevi olan Jüdische Verlag'ı kurmuştur. Bu yayınevi, Hans Kohn'n da ifade ettiği üzere: "Orta Avrupa'da Yahudi Ulusal hareketini yaratmıştır."⁴

Bunun yanı sıra Buber, hayatının bir başka aşaması olan Yahudi halkının kültürünü yorumlama ve derinleştirme faaliyetlerinden bilinçli olarak vazgeçmiştir. Aslında iyice yönelmiş gibi görünse de Siyonist fikirlerin yayıcısı olarak bulunduğu kamu yaşamını bırakmıştır. 1904'ten 1909'a kadar beş yıl süreyle kendini Hasidist metinleri ve ona ait gelenekleri incelemeye vermiştir.⁵ Bu süreç Buber'in, düşünce dünyasını oluşturan başlıca etkileyici dönemdir.

Buber, 1923'te Almanya Frankfurt Üniversitesinde, Yahudi Din ve Ahlak Tarihi profesörlüğüne atanmış, 1933'te Naziler tarafından görevinden alınmıştır. Ve o tarihten 1938'e kadar Almanya'da yaşamaya devam etmiştir. Fakat kamu görevinden ayrıldığı dönemde, çalışmalarından elde ettiği bilgilerle Yahudi halkını cesaretlendirmeye devam etmiştir.⁶ Buber bu esnada 60 yaşındadır ve İkinci dünya savaşının şiddet ve hayal kırıklığını derinden yaşamıştır. Bu sebeple sürekli olarak

³ Ronald Gregor Smith, "Martin Buber",s.290.

⁴ Ronald Gregor Smith, "Martin Buber",s.290.

⁵ Ronald Gregor Smith, "Martin Buber",s.291.

⁶ Ronald Gregor Smith, "Martin Buber",s.292.

ulusçuluktan farklı, Filistin’de Arap-Yahudi işbirliği kavramını içine alan Yahudi hümanizmi düşüncesi için çabalamıştır.⁷

1953’te kendisine barış ödülü verilmesi vesilesiyle Frankfurt’ta Alman kitap yayıncılarının toplu üyelerine, savaşın dehşetinden ve insanlar arasında kaybolan güvenden şu sözlerle bahsetmiştir: “ Fakat her şeye karşın inanıyorum ki, halklar şu saatte birbirleriyle diyaloga girebilirler. Gerçek bir diyalogda, taraflardan her biri ötekinin karşısında olduğu zaman bile, karşındakini var olan bir başkası olarak dinler, onaylar ve doğrular. Ancak bu biçimde çatışmanın, Dünya’dan kaldırılmasa bile, insanın hakemliğine tabii olması ve böylece üstesinden geldiği bir noktaya ulaştırılması mümkündür.”⁸

Holokost, Yahudi teolojisini, “Bundan sonra nasıl bir Tanrı’ya inanmalı veya Tanrı’ya nasıl inanmalı?” sorularıyla etkilemiştir. Yahudi düşünür Buber, 1938’de Avrupa’yı terk ederek bugünkü İsrail topraklarına yerleşmiştir. Hayatındaki bu dönüm noktasından sonra Buber’in yazdığı metinlerde bu kaçışın izlerini görmek mümkündür. Bu kaçışla birlikte Buber’in yazdıkları, modern çağdan günümüze değin süre gelen ve yirminci yüzyıl ile birlikte zirveye ulaşan inanç krizi ileldir.

Buber, 20. yüzyılda yaşanan inanç krizini tartışmak için 1951’de Tanrı Tutulması kitabını yazmıştır. Ve Buber, 20. yüzyılın Tanrı Tutulması çağı olduğunu söylemektedir. Ona göre bu çağda Tanrı, aşkınlığını yitirmiş yalnızca içkinliğe hapsedilmiştir. Bu yüzden ebedi Sen ile kurulan diyalog herhangi bir “şey” ile kurulan diyalog şeklini almıştır. Ebedi Sen, bilinemez veya kavranamazken akıl ile bilinebilir ve kavranabilir hale gelmiştir. Modern dünyanın salt akla verdiği değer, şeyleşme ve aşkın Öteki’nin bastırılarak görmezden gelinmesi bu sürecin hızlanmasına neden olmuştur. Tüm bunları bir araya getiren insan, Tanrı’yı insani değerleri ile yeniden yaratmıştır. Oysa Buber’e göre Tanrı, hayat sahibi yani yaşayan bir varlıktır. Ve O’nu yaşamı bizim kavrayışımızın çok ötesindedir. Fakat buna rağmen Tanrı, insanın diyalog halinde olabileceği bir Sen’dir.⁹

Peki 20. Yüzyılın bu bireyselleşmiş, salt akılcı ve Tanrı’nın aşkın taraflarını unutmuş insanlarla ilişki kurabilmesi mümkün müdür? Bu soruya Buber’in cevabı

⁷ Ronald Gregor Smith, “Martin Buber”,s.292.

⁸ Martin Buber, *Genuine Dialogue and the Possibilities of Peace, Collected Essays*,1957,s.238.

⁹ Daha fazlası için bkz.: Martin Buber, *Tanrı Tutulması*, çev. Abdullatif Tüzer, Lotus Yayınları, Ankara 2000,s.147.

olumludur. Buber'e göre, kalbimizdeki hisse teslim olmalıyız. Tanrı'nın bizi işaretleriyle yönlendirmesi ihtimalini her daim göz önünde bulundurmalıyız. Tanrı'nın tüm iletişim kanallarının farkında olup O'nunla kurulacak olan iletişime açık olmalıyız. Buber düşüncesine göre, inanmaya açık olan herkes Tanrı'nın varlığını hissedebilir. Nitekim Buber'e göre Tanrı var mıdır, orada mıdır, hangi suretle oradadır veya değildir bunların önemi bulunmamaktadır. Aslolan O'nunla konuşmak değil midir?¹⁰

Buber'in Eserleri;

Ekstatischer Konfessionen, Martin Buber, ed. Paul Mendes-Flohr Heidelberg: Verlag Lambert Schneider,1984.

Ich und Du, Martin Buber, Gütersloher Verlagshaus, 1999.¹¹

Die Erzählungen der Chassidim, Martin Buber, Manesse Verlag Zürich,1949.

Between Man and Man, Martin Buber, trans. Ronald Gregor Smith, Beacon Press, 1955.

Ten Rungs: Collected Hasidic Sayings, *Ten Rungs: Collected Hasidic Saying*, trans. Olga Marx, Schocken Books, 1947-1995; London & New York: Routledge, 2002. (in English)

Hasidism-Martin Buber, Philosophical Library, New York, 1948.

Gog und Magog: A novel, Martin Buber, Fischer Bücherei, Deutsch, 1957.

Paths in Utopia, Martin Buber, Syracuse University Press, Syracuse, New York,1996.

Zwei Glaubensweisen, Martin Buber, Wiss. Buchges, 1994.

Eclipse of God is a Collection of Nine Essays Concerning the Relationship Between Religion and Philosophy, Martin Buber, Harper, Texas University, 1952.¹²

Good and Evil, Two Interpretations: Right and Wrong, Martin Buber, Pearson, Newyork, 1980.

¹⁰ Martin Buber, Tanrı Tutulması,s.147.

¹¹ Bu eser Türkçe'ye "Ben ve Sen" ismi ile aktarılmıştır. Bknz: Martin Buber, *Ben ve Sen*, çev. İnci Palsay, Kopernik Yayınları, İstanbul, 2019.

¹² Bu eser Türkçe'ye "Tanrı Tutulması" ismi ile aktarılmıştır. Bknz: Martin Buber, *Tanrı Tutulması*, çev. Abdullatif Tüzer, Lotus Yayınları, Ankara,2000.

Das Dialogische Prinzip, Martin Buber, Gütersloher Verlagshaus, 1999.

The Tales of Rabbi Nachman, Martin Buber, eds. Paul Mendes-Flohr and Zeev Gries, Atlantic Heights, N.J.: Humanities Press, 1988.

Pointing the Way: Collected Essays, Martin Buber, Books for Libraries Press, Pennsylvania Devlet Üniversitesi, 1971.

Martin Buber'in eserlerinin İngilizce tam bir baskısı bulunmamaktadır. Hatta Werke (Yapıtların), 1962-1964 yılları arasında yayınlanan 3500 sayfanın üzerindeki Almanca baskısı bile tam değildir. Buber'in 1925'te Franz Rosenzweig ile birlikte yazmaya başlayıp yaşamının son yıllarında tek başına tamamladığı İbranice Kutsal Kitabın Almanca 'ya çevirisi ayrı bir şekilde yayınlanmıştır. Kitabın özellikle 1945'ten itibaren İngilizce nüshaları, Birleşik Devletler ve İngiltere'de farklı yayınevleri tarafından basılmıştır.¹³ Buber'in hayatını daha iyi tanıyabilmek için daha ayrıntılı bir bibliyografyaya ihtiyaç olduğu açıktır. Bu konudaki en geniş kapsamlı çalışmayı 1955 yılında Maurice Freidman, Martin Buber: The Life of Dialogue isimli eseriyle vermiştir.¹⁴

Yahudi geleneğinin ve yaşadığı sosyal değişimlerin izlerini Buber'in eserlerinde görmek mümkündür. Dolayısıyla gerçek yaşamı ile ortaya koyduğu düşünceler arasında oldukça yakın bağlantılar bulunmaktadır. Onun özgün felsefesi ve etkisi hala devam eden düşünce sistemi ancak yaşadığı bu ortamdan kopmadan kavranabilir. Çünkü Buber, yaşadığı sosyal ortamdan ve bu dünyadan hiç kopmamıştır. Buber, düşüncelerini akademik bir inzivada oluşturmamıştır. Dünya, evren ve insanla her zaman ilgilenmiş ve eserlerini de tam olarak bu ilişkilerden yararlanarak meydana getirmiştir.¹⁵

Buber'in düşünce dünyasını tek bir alan ile sınırlamak mümkün değildir. Eserlerinde açık bir şekilde görülen çalışma alanlarının ifade edilmesi gerekirse bunlar: sosyoloji, psikoloji, eğitim, kutsal kitap eleştirisi ve teoloji gibi alanlar olarak ifade edilebilir. Fakat Buber için, yalnızca sosyolog ya da yalnızca bir teologdur demek

¹³ Ronald Gregor Smith, "Martin Buber",s.294.

¹⁴ Ronald Gregor Smith, "Martin Buber",s.294. ; Bknz: Maurice Freidman, Martin Buber: The Life of Dialogie, Harper, New York, 1960.

¹⁵ Ronald Gregor Smith, "Martin Buber",s.288.

doğru olmayacaktır. Çünkü o eserlerinde tüm bunların birleşimini ve hatta daha fazlasını yansıtmıştır.

Buber'in eserleri incelendiğinde onun ortaya koymak istediği asıl amaç olan insan sevgisinin izlerini görmek mümkündür. Kurduğu diyalog felsefesi ile insana değer veren ve insan ilişkilerini önceleyen bir düşünce sistemi kurması bunun en açık örneğidir. Buber, merkezine insanı alan bir felsefi sistem oluşturmaya çalışmıştır. Bunun için düşünmüş ve bunun için yazmıştır. Bu inançla da vefat etmiştir.

1.2. Araştırmanın Temel Kavramları, Amacı ve Metodu

Farklı toplumlarda yeni tanışılan veya yaşça büyük kimseler ile karşılaşıldığında onlara “siz” diye hitap edilir. Siz, bir saygı ifadesi olmakla birlikte aynı zamanda bir hitaptır ve diyaloga girdiğimiz kişi ile aramızdaki konumu belirlemektedir. Dünyanın farklı yerlerinde bu gibi hallerde “Sen” yerine “Siz” ifadesi kullanılırken bazı durumlarda samimi olunmayan kişilere “Sen” şeklinde hitap edildiği de olur. Bu durum, içinde bulunulan kültürel durum ile alakalı olabileceği gibi dilin yapısı ile de alakalı olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Sen ve Siz kullanımına dair farklılıklar elbette kültürel, sosyolojik ve dilbilimsel açıdan incelenebilir. Fakat bizim çalışmamız itibariyle üzerinde durmak istediğimiz nokta, ikisi arasında ayırım yaparken muhatabımız ile ilişkimize yüklediğimiz yakınlık, uzaklık, samimiyet ve içtenlik duygusunun birer yansımasını ifade etmeleridir. Ve aynı zamanda her iki kullanımda da Sen veya Siz kavramının yerli yerinde ve uygun hitap biçiminde kullanılmasıdır. Doğru zamanda Sen kavramını kullanmak muhatabımıza bir şekilde yakın olduğumuzu, içtenliğimizi hissettirmek anlamına gelmektedir. Sen, karşılıklı ilişkilerimizde Siz ile olan duvarları yıkmaktadır. Aynı zamanda Sen dediğimiz yerde, Ben de kendini açmak noktasında daha açık ve istekli olmaktadır.

Martin Buber'in bu noktada kullandığı Sen kavramı, kendi içerisinde farklılık arz etmektedir. Buber; kullanıldığı mekân ve zamana göre, aynı zamanda muhatabı ile arasındaki ilişkiye göre farklı bir Sen kavramı kullanmaktadır. Buber, Ben ve Sen eserinin mukaddime bölümünde bunu şöyle ifade etmektedir: “Thou (sen), Almandaki Du (sen) ile benzer değildir. Alman âşıklar birbirlerine Du (sen) derler, arkadaşlar da öyle. Du (sen), gayri ihtiyari söylenen ve gösterişsiz, resmiyet, ihtişam ve itibardan uzaktır. Thou (sen) hiçbir zaman gayri ihtiyari söylenen bir söz değildir.

Thou, (sen) akla hemen Tanrı'yı getirir. Du (sen) ise getirmez."¹⁶ İşte bu sebeple Buber'e göre teolog ya da filozof tarafından ilişkiler üzerine bir kitap yazılacaksa I and Thou (ben ve sen) bu ilişkiyi en iyi anlatabilecek nitelendirir.¹⁷

Buber'in felsefesinin özünde Ben, Sen ve O arasında kurulan "ilişki / diyalog" kavramı bulunmaktadır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz diyalog kavramı; insan-insan, insan-evren ve insan- yaratıcı ilişkilerini ele almaktadır. Buber'e göre insan, daima ilişki halindedir.¹⁸ İnsan, kâinat ve yaratıcı hepsi alakalar içerisinde. Tüm bu alakalar ve var olan her şey aslında yaratıcının bizim ile konuşmasının birer vasıtalarıdır. Yaratıcı burada ve şimdi olmaktadır.¹⁹ Fakat tüm bunlara rağmen Buber'e göre; yaratıcı hakkında konuşulamaz, hakkında bilgi sahibi olunamaz, hatta O, tecrübe objesi de değildir. O'ndan bahsedilemez fakat O'nunla konuşulabilir, O müşahade edilemez fakat dinlenilebilir. Tanrı ile aramızda mümkün olabilecek tek ilişki Tanrı'ya hitap etmek ve karşılığında O'nun tarafından hitap edilmektir. Dolayısıyla O'na göre insan bir nesne değil, kendisine hitap edilen, diyalojik bir ilişki içerisinde kendi kendini belirleme hakkına sahip olan, kısacası yaratmaya iştirak eden bir birey olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰ Ve bu süreç Buber'in de ifadesi ile burada, şimdi, şu anda gerçekleşmektedir.²¹

Eserlerinin geneline bakıldığında Buber'in, temel kavramlar olarak seçtiği Ben- Sen ve Ben- O kavramlarını çoğu zaman çift halleri ile kullandığı görülmektedir. Bu ikili ilişkiler Buber'e göre, içerisinde bir var oluş biçimini barındırmaktadırlar. Fakat Ben-O dünyası ve Ben-Sen ilişkisi arasında bir fark bulunmaktadır. Bu temel fark, insanın Ben'inin varlığa olan bakışıdır. Bu bakışın temel kavramlarını Buber düşüncesinde, Sen ve öteki karşılamaktadır. Eğer insan varlığa öteki olarak bakabiliyorsa onunla Ben-Sen ilişkisi kurabilir. Sen, aynı zamanda öteki olmaktadır. Ağaç ya da insan, kalem ya da Tanrı yani canlı veya cansız her şey Ben-Sen ilişkisinde öteki konumundadır. Bu nedenle Sen olmadan Ben olmak mümkün değildir. Öte yandan Buber' e göre, bahsedilen temel kavramlardan birini söyleyen kişi, kavramın içine girmekte ve orada durmaktadır. Bir insan; Ben dediği zaman, birini veya diğerini kast etmektedir. Diğer bir ifade ile kişi Ben dediği zaman, Ben'in mevcut olduğunu

¹⁶ Martin Buber, Ben ve Sen,s.29.

¹⁷ Buber, Ben ve Sen,s.30.

¹⁸ Buber, Ben ve Sen,s.74.

¹⁹ Buber, Ben ve Sen,s.42.

²⁰ Buber, Tanrı Tutulması,s.8.

²¹ Buber, Ben ve Sen,s.42.

anlatmaya çalışmaktadır. Yani Ben- Sen dediğimizde o şeyi olduğu gibi, tüm varlığı ile kabul etmiş oluruz.²²

Tüm bu açıklamalar neticesinde şunları söyleyebiliriz: Buber, felsefi düşüncesini oluştururken diyalog metodu ile Ben-Ben, Ben-Sen, Ben-O ikili ilişkilerine oldukça ağırlık vermiştir. Biz de çalışmamızı özellikle onun seçtiği kavramlar ve ilişkiler ağı üzerinden yürütmeye çalıştık. Bunu yaparken de çalışmamızın birinci bölümünde Buber'in özellikle üzerinde durduğu ilişki kavramına değindik. Bu bağlamda Buber'in sıklıkla kullandığı Ben, Sen ve O kavramlarından yararlanarak meseleyi ayrıntılı olarak ele almayı hedefledik. Bu kavramlardan yola çıkılarak Buber'in de amaçladığı üzere, Tanrı ile kurulan ilişkilerin aslında insan ilişkilerinden yola çıkılarak oluşacağını ortaya koymaya çalıştık. Yine aynı ilişkiler ağını bir üst kademeye taşıyarak insan ile kurulan ilişkinin yanı sıra Tanrı'nın evren ile olan ilişkisini ele alarak Tanrı'nın aşkın ve içkin taraflarıyla evrenin bir parçası olup olmadığını Buber düşüncesi çerçevesinde konuşmayı amaçladık. Ve ikinci bölümde de tüm bu ifade edilenler bağlamında Tanrı hakkında konuşabilmenin imkânını ele almaya çalıştık. Burada şunu belirtmekte fayda görmekteyiz; çalışmamızı yürütürken, Buber'in özgün Tanrı düşüncesine sadık kalmaya ve düşüncesini ortaya koyarken oluşturduğu temel kavramları kullanmaya özellikle özen gösterdik.

Buber, yer yer kendi metinlerini yazarken anlatmak isteğini tam manasıyla anlatamadığını ima etmiştir. Bazı noktaları ise okuyucunun zihninde oluşacak çağrışım gücüne bırakmıştır. Bununla birlikte Buber'in eserleri incelendiğinde, bazı cümlelerinin kelime oyunları ile dolu olduğu görülmektedir. Bu durum bir yandan Buber'in anlaşılmasını zorlaştırmış diğer bir yandan ise onu zaman zaman eleştirilerin hedefi haline getirmiştir.²³ Biz ise çalışmamızda bu kelime oyunlarını, onun düşünce dünyasını derinleştiren birer araç olduğu kanısını taşıyarak gizemli düşünce sisteminin çözümünde bazı kavramları özellikle seçtik. Sonuç olarak bizim bu çalışmamızdaki amacımız, Buber'in kavramlarını kullanarak işte bu çağrışımlara yeni bakış açıları ve çeşitli yaklaşımlar sunmaktır.

²² M. Toprak Yılmaz, Nurten Kiriş Yılmaz, *Martin Buber'de Diyalog Felsefesi ve Ontolojik Etik İlişkisi*, Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji, sayı: 38, 2022, s.3.

²³ Buber, Ben ve Sen, s.62.

2. MARTİN BUBER’İN TANRI DÜŞÜNCEİ

2.1. İlişkiler Üzerinden Tanrı Düşüncesi

İnsan, yalnızca ontolojik bir nesne değil aynı zamanda kendisine hitap edilen, karşılıklı ilişki içerisinde bulunulan ve bu süreçte yakınlık ve mesafe ile kendi kendini belirleme yetkinliğine sahip olan bir varlıktır. İnsan, dünyanın bir parçası olması sebebi ile karşısındaki kişiye göre ilişkilerini belirleyebilir. Bu bağlamda yalnızca bir nesne olarak algılanmayan insan, doğada öteki ile kurduğu bağlarla, diğer insanlar ile kurduğu iletişimle veya ilahi sen ile olan karşılıklı etkileşimi ile birtakım deneyimlerin kurucusudur. Bahsedilen iletişimi Martin Buber, araştırmamızın ilgili bölümünde ayrıntılı bir biçimde tartışacağımız üzere; insan, nesnelere ve Tanrı arasındaki ilişkiler yoluyla Ben- Sen-O şeklinde üç ifade edici gösterenle düşüncesini ortaya koymaktadır. Ona göre Ben-Sen ikilisi insanlar arasındaki ilişkiyi ifade ederken Ben-O ikilisi ise tecrübe dünyasını ifade etmektedir.²⁴ Bu üç temel kavram ve bunların arasında yeniden oluşabilecek tüm farklı kombinasyonlar, deneyimi ilişkisel olarak meydana getirecek temel değişkenlerdir. Dolayısı ile bu unsurların birleşimi, kendini karşılıklı olarak kurulan ilişkilerde gerçekleştirirken aynı zamanda hayata karşı faal olan, büyüyen, yakınlık veya uzaklık kurabilen, olağanüstü karşılaşmalar gerçekleştiren, yok olan veya yeniden canlanan kalıplar oluşturmaktadırlar.²⁵ Bu nedenle Buber düşüncesine göre, kurulan bu ilişkilerin aktif, değişken ve ilişkiyi kuran süjeye göre farklılıklar gösterdiğini söylemek mümkündür.

Daha önce de dile getirdiğimiz üzere Buber, düşüncesini Ben-Sen ve Ben-O ikili ilişkileri üzerine kurmaktadır. Kurduğu bu ilişkilerin nihai hedefi olan Tanrı hakkında konuşurken de bu ilişkilerden yola çıkmıştır. Bu noktada temel süje olarak kabul edeceğimiz Ben, özneyi açık uçlu ilişkiye davet etmektedir. Burada insanın, Tanrı ile kuracağı her bir ilişki, tecrübe dünyasına ait bir anlam taşır. Ve her bir Ben-O ilişkisi, tecrübe dünyasına atıfta bulunmaktadır. Tanrı ise bahsedilen tecrübe dünyasının nihai noktasıdır. Bu nedenle Buber, Tanrı hakkında konuşurken bu ikili ilişkiyi özellikle seçmiştir diyebiliriz. Sonuç olarak ileride daha detaylı olarak ele alacağımız Ben, Sen ve O kavramları, Buber’in düşüncesini kurarken oluşturduğu temel kavramlar olarak bizim için ise konuya hazırlayıcı ifadelerdir.

²⁴ Martin Buber, Ben ve Sen, s.74.

²⁵ Buber, Ben ve Sen, s.80.

İnsan, konuşarak anlaşılabilir bir varlıktır. Buber'e göre, Tanrı ile insan yalnızca karşılıklı konuşma yoluyla ilişki kurabilir. İnsan, Tanrı ile konuşmaya her zaman ve her yerde açıktır. Öte yandan insan, Tanrı ile dostuyla konuşuyormuş gibi konuşur. Tanrı'nın insanlarla kurduğu bu diyalogun cevabı ise meydana getirdiği tüm evrendir. Tanrı'nın konuşması tüm evrenin konuşması demektir. Buber düşüncesinde Tanrı'nın konuşması, insan ve evrenin bir bütün halinde konuşmasıdır. Bu bağlamda Buber, Heidegger'in şu cümlesini örnek vermektedir: "Tanrılar sadece bize bizzat hitap ettikleri ve bizim üstümüzdeki taleplerini belirledikleri takdirde sözün içine girebilirler. Tanrı'ları adlandıran söz, daima talebe bir cevaptır."²⁶ Bu noktada Tanrı'nın bize nasıl hitap edeceği sorusu akıllara gelmektedir. Teistik dinlere göre dinin emir ve yasakları ya da Tanrı tarafından konulan dini hükümler ve karşısında yer alan insanın buna uyması ile oluşan karşılıklı bir diyalogdan söz edebileceğimiz ilişki bu hitaba örnek olabilmektedir.

İnsan özü itibariyle ilişkisel bir varlıktır. Sürekli ilişkiler ağı içerisinde ve ilişki kurmaya, diğer varlıklarla diyaloga girmeye her zaman hazırdır. Bahsedilen bu ilişkinin en temeli insanın, kendinden yola çıkarak Tanrı ile kurduğu Ben-Sen ilişkisidir. Nitekim kurulan bütün ilişkilerin özüne bakıldığında insan, diğer varlıklar ile kurduğu her ilişkide aslında Tanrı'ya hitap etmektedir. Bu sebeple insanlar arasında kurulan her bir Ben-Sen ilişkisi, insanın öncelikle kendisi ile olan ilişkisinden başlayarak en nihayetinde ebedi Sen'de son bulur. Bir başka ifade ile ebedi Sen ile birleşir, bir bütün haline gelir.

Buber'e göre ele aldığımız bu ilişki dünyasını meydana getiren üç alan bulunmaktadır. Bunlardan ilki, tabiat ile hayat ilişkisidir. Bu ilişkide tabiatı oluşturan varlıklar bizim tarafımızdan hareket bulur fakat bize herhangi bir hareket ile gelebilecek yetki ve donanıma sahip değildir. Onlarla kurduğumuz ilişki dil eşliğini geçemez. İkinci ilişki türü ise insanlar ile hayat arasındadır. Buradaki ilişki ilkinde göre daha mütakabildir. Dile gelir; Ben, Sen'den bir şeyler alırken aynı zamanda ona bir şeyler de verebilir. Son olarak üçüncü ilişki türü ise; manevi varlıklar ile hayat arasındadır. Bu ilişki türü de ilki gibi dilden mahrumdur fakat bize Sen denildiğini işitmesek bile yine de bize hitap edildiğini hissederiz.²⁷ Düşünerek, hareket ederek bu

²⁶ Buber, Tanrı Tutulması,s.94.

²⁷ Martin Buber, Ben ve Sen,ss.74-75.

hitaba karşılık veririz. Dile gelmekten aciz olduğumuz bu noktada temel kelimemiz olan Sen'i varlığımız ile söyleriz.

Buber düşüncesine göre dini gerçekliğin temeli Tanrı ile karşılıklı ilişkide görülür. Tüm varlıklar ve evren artık bu ilişkinin içerisinde. Tanrı ile olan ilişkide hem dışlayıcılık hem de kapsayıcılık bulunmaktadır. Bu sayede Tanrı'yla ilişkiye giren için artık hiçbir şeyin önemi kalmaz.²⁸ Her şey bu ilişkinin içine dâhil edebilecek kadar kapsayıcıdır. Dolayısıyla ilişki içinde olmak, Dünya'daki her şeyden uzaklaşmayı değil aksine her şeyde asıl Sen'i görmeyi önceler. Öte yandan bu ilişki durumu; insanın özgür bir biçimde, var oluşu itibariyle bütün bir kişi olarak Tanrı'nın karşısında bir Sen olarak bulunduğunu bizlere göstermektedir. Bu sayede Buber'e göre insan, yalnızca bir nesne olarak değil özgür iradesi ile ilişkilerini yönlendirebilen, çevresini şekillendirebilen ve somut var oluş koşullarından kopmamış bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Özgünlüğü ile dikkatleri çeken bu bakış açısı insana, çevreye ve tabiata karşı bir tavır alışı da beraberinde getirmektedir. Buber'e göre, insana ve çevreye karşı bu duruşun temelini bireyin kendisi oluşturur.²⁹ Bireyin öncelikle kendinden yola çıkarak çevresine ve tabiata bakış açısı ile bir üst kademeye taşıdığı bu fikir, Buber düşüncesinde bir nevi varlık telakkisi ile Tanrı'ya ulaşma yolcuğunu ifade etmektedir diyebiliriz.

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere ilişki dünyasının kurulduğu üç temel alan bulunmaktadır. Bunlar: Tabiat ile ilişkili hayat, insan ile ilişkili hayat ve son olarak manevi varlıklar ile ilişkili hayat. Dile getirilen ilişki alanlarının asıl hedefi ezeli-ebedi Sen'e ulaşma düşüncesidir. Bu ilişkiler sayesinde asıl Sen'e hitap edebilme yollarını ararız. Bu nedenle her bir Ben-Sen ilişkisini meydana getirmek aslında bir Tanrı anlayışını benimsemek ve Tanrı, âlem, insan ilişkinin sürekli olduğunu vurgulamak demektir.³⁰ Çünkü bütün bu saydığımız alanlar O'na dâhildir, fakat O, hiçbirine dâhil değildir. Örneğin; Tabiat ile ilişkili hayattan fiziki dünyayı, insanlar ile ilişkili hayattan duygu dünyasını, manevi varlıklar ile ilişkili hayattan noetik (entelektüel) dünyayı elde edebiliriz.³¹ Tüm bu alanlar dil yolu ile ya da başka yollar ile bir şekilde Tanrı'ya ulaşmanın, Tanrı ile karşılıklı konuşmanın yollarını aramaktır. Fakat bahsettiğimiz üç

²⁸ Buber, Ben ve Sen,s.147.

²⁹ Krş. için Bknz; Martin Buber, Ben ve Sen,s.98.

³⁰ Hakan Hemşinli, *Mevlana ve Martin Buber'de Ben-Sen ilişkisi*, Uluslararası Mesnevi Sempozyumu, Urumiye, İran 2014,s.1361.

³¹ Buber, Ben ve Sen,s.171.

alandan bir tanesi olan insanlar ile ilişkili alan, diğer ikisinden biraz farklıdır. Bu alanda bir gelişim süreci takip ederek kendini tamamlayan dil, söz ve cevap haline gelmektedir. Yani diğer bir ifade ile bu ilişkide Ben ve Sen sadece bir ilişki içerisinde bulunmakla kalmaz, aynı zamanda birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Yalnızca burada ilişki, dil unsurları ile birbirine bağlıdır. Ve yine yalnızca burada, görme ve görülme, tanıma ve tanınma, sevme ve sevilme, silinemez bir gerçeklik olarak var olmaktadır. Ve karşılıklı konuşmada bu unsurlar bir şekilde dile gelmektedir.³²

Buber'e göre, İnsanlar ile veya diğer varlıklar ile kurduğumuz her ilişki, içerisinde dışlayıcılık barındırmaktadır. Daha önce ifade ettiğimiz bu düşüncüyü daha da açacak olursak; ilişkimize dâhil etmediğimiz her şey o iletişimin dışında kalacaktır. Diğer Sen'ler yaşamına bu ilişkiden bağımsız olarak devam eder ve biz, kaşımızdaki Sen ile kurduğumuz diyalogun bir parçası haline geliriz. İşte bu sebeple Tanrı ile kurduğumuz ilişkiler, şartsız dışlayıcılık ve şartsız kapsayıcılık içermektedir. Tanrı ile konuşmaya geçen biri için artık dışarıda kalan hiçbir şeyin önemi yoktur. Ne varlıklar, ne yer, ne gök ne de şeylerin artık bir önemi kalmamıştır fakat hepsi bu ilişkinin içerisinde ve bu ilişkinin birer parçasıdır.³³ Öte yandan bu durum her şeyi Sen'de görmeyi ifade etmektedir. Bu nedenle ne tamamen dünyaya yönelmenin ne de tamamen dünyadan el etek çekmenin Tanrı'ya yakınlaştıracı bir etkisi bulunmaktadır. Aksine kâinata var olanları görebilmek ve onların varlığını Tanrı ile konuşma yolları olarak idrak edebilmek; işte Buber'in asıl kurmak istediği diyalogun özü budur. Buber bu konudaki düşüncelerini desteklemek adına şöyle söylemiştir; “ ‘Dünya burada, Tanrı orada’ bu, O- söylemidir; ‘Tanrı dünyada’ bu da O- söylemidir, fakat hiçbir şeyi dışarıda, arkada bırakmadan, her şeyi -bütün dünyayı- kavramanın, Sen'i kavramada olması, dünyaya hakkını ve hakikatini vererek, Tanrı'dan başka bir şey olmadığı, fakat her şeyin onda olduğunu kavramak, işte mükemmel ilişki budur.”³⁴

Buraya kadar dile getirdiklerimizden yola çıkacak olursak; Tanrı'ya dair tüm çözümlerin temeli insan, dünya ve Tanrı'dan oluşan üçlü bağlamda aranmalıdır. Bu üçlü bütünlüğün konuyu anlamadaki önemini George Gusdorf şu sözleriyle ifade etmektedir: “İnsan, dünya ve Tanrı; bunlardan biri veya ikisi yoksa diğerleri veya diğeri de bizzat kendi başlarına kavranamaz ve bunlardan hiçbiri kökten deşifre

³² Buber, Ben ve Sen,s.172.

³³ Martin Buber, Ben ve Sen,s.168.

³⁴ Martin Buber, Ben ve Sen,s.147.

edildiği gerekçesiyle yürürlükten kaldırılamaz. Fakat onlardan her biri, entelektüel alanın bütününde kendini hissettiren bir çeşit mknatıs gibi iş görür; böylece her realite, her tasdik, aralarında ortak noktalar olan kutup doğrularının karmaşık sistemi sayesinde tanımlanır. Söz konusu sistem aynı zamanda bütünü, hakikati üç özgün kaynağına bağlar. Bu temel üç referansın her birinden yararlanmayı düşünmediğiniz anda insani durumun anlamının bozulmuş olduğunu fark ederiz.”³⁵ Dolayısıyla konunun bütüncül bir şekilde yani insan, evren ve Tanrı bütünlüğü içerisinde ele alınmasının meseleyi daha anlaşılır kılacağı kanaatindeyiz. Bir katman halinde aşamalılık ifade eden bu yapı ilk olarak insanın kendini anlamasını arzulayan bir arayışa sokmaktadır. İnsanı anlamak için ise zorunlu olarak Tanrı fikrine başvururuz. Bu sebeple insanın anlam arayışının ilk aşaması, öncelikle kişinin kendini arama sürecini başlatması ve ardından bir adım sonrası olan Tanrı ile ilişki sürecine girmesidir.

Sonuç olarak bakıldığında insan, Dünya ve Tanrı sıralı bir şekilde birbirlerine aşamalı bir şekilde konumlandırılabilirler. Fakat sıralı bir şekilde bu ilerlemenin bir şartı bulunmaktadır. İnsanın, öncelikle tüm bu kendi içinde anlam ifade eden yapıları kendi başlarına anlaması gerekmektedir. Ve sonrasında onların dışına çıkabilecek olan bir üst düşünceyi kurabilecek farkındalıkta olmalıdır. Metin Yasa'nın ifadeleri ile Tanrı'ya ontolojik sırdaş olabilme ilk olarak insanın kendini aramasıyla başlar.³⁶ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere bir olmak, bir aşamalılığı ifade eder. Bu aşamalardan ilki yukarıda bir sebeple dile getirdiğimiz üzere, kişinin kendi Ben'ini tanıması ile başlamaktadır. Ancak kendi benini tam olarak tanıyabilen insan, bir üst aşama olan çevresini ve onun ötesindeki görebilir. Ve en nihayetinde de asıl hakikat olan Tanrı'ya ulaşabilir. Dolayısıyla kendi benliğini anlamlandırmanın, görünenin arkasındaki asıl hakikati yani Tanrı'yı arama çabasının ve ayrıca tüm bunları Ben'in etrafında konumlandırarak yapmanın Buber düşüncesini anlama noktasında faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Burada akıllara şu soru gelebilmektedir: Peki insanın anlam arayışında Tanrı ne tür bir öneme sahiptir? Buber düşüncesine göre insanın içinde yaşadığı evren ancak Tanrı ile anlam kazanabilir ve Tanrı sayesinde hakiki manada görülebilir. Bu nedenle

³⁵ Georges Gusdorf, *İnsan ve Tanrı*, Çev. Zeki Özcan, Bursa 2012,s.43.

³⁶ Metin Yasa, *Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi Okumaları III- Yenilikler ve Uygulamalar*, Elis Yayınları, Ankara 2017,s.59.

Buber düşüncesinde, Tanrı hakkında ulaşılabilecek her bir farklı düşüncenin insanı olgunlaştırıcı veya kendi olmasına yol gösterici bir tarafı bulunmaktadır.³⁷ İşte bu sebeple insanın, evreni anlama noktasında Tanrı fikrini ufuk açıcı bulması kaçınılmazdır. Cassier bu bağlamda şöyle söyler: “İnsan kendi varlığını sadece, kendini Tanrı tasavvurları sayesinde ortaya koyduğu ölçüde kavrar ve bilir.”³⁸ Dolayısıyla insanın kendisinden yola çıkarak başlattığı bu süreç esas varlığa yani Tanrı’ya ulaşmaya değin sürer ve O’nunla bir olunca son bulur. Sonuç olarak bakıldığında, birçok felsefi düşüncede olduğu gibi burada da Tanrı’nın son ve tamamlayıcı bir görevi vardır. İnsan, değerler dünyasındaki arayışları ile Tanrı’ya ontolojik bir yer verir. Ve bu sayede Tanrı kavramı ile kendini anlama ve anlamlandırma fırsatı bularak yine Tanrı kavramı sayesinde kendi bütünlüğüne anlam verebilir.

İnsanın, insan olması dolayısıyla kendini bilme ve anlama ihtiyacı bulunmaktadır. Bu nedenle insan, sürekli değişim, dönüşüm ve gelişim içerisindedir. Fakat insan benliğinin gelişimi, yalnızca kendimizle kurduğumuz ilişki ile tamamlanmış olamaz. “Öteki” ile kuracağımız ilişkiler de insan benliğinin gelişimini desteklemektedir. Çünkü insan, kendini ancak öteki ile kurduğu ilişkide görebilir, fark edebilir veya tamamlayabilir. Bu ihtiyacı karşılamak için ise diğer varlıklarla diyalog yani iletişim içerisine girmesi gerekmektedir. İnsan, yaşadığı evreni başkalarının ışığında görebilir. Ötekinin varlığı sayesinde Ben, bütün varlıklara hitap eder ve onlardan cevap bekler. Diyalojik karakterli bu tür ilişkide; Ben, Sen’e, Ben olabilmek için muhtaçtır. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak; her bir Ben, kendi olabilmek için bir Sen’e ihtiyaç duyar. Ben ve Sen, kendinden bir şey kaybetmeksizin bütün varlıklarıyla bu ilişkiye dâhil olurlar. Birbirleri tarafından görülürler, bilinirler veya fark edilirler.

İnsan kendini karşılıklı etkileşim sayesinde sadece fark etmekle kalmaz, öteki varlıklar ile kurduğu diyalog sayesinde kendini gözleme fırsatı bulabilir. Burada kullandığımız “öteki” kavramı Buber için bir tesadüf değildir. Buber’e göre insan ancak çevresindeki varlıklarla iletişim kurarak ötekine bakabilir. Ötekine bakabilmenin bir yolu olan bu etkileşim sayesinde insan, tanrısal olanın peşine düşebilir ve O’nun keşfine çıkabilir. Dolayısıyla ancak karşımızdaki ötekiler ile

³⁷ Buber, Tanrı Tutulması,s.46.

³⁸ Ernest Cassirer, *Philosophie der Symbolischen Formen*, Cassirer Verlag, Berlin 1925,s.269.

etkileşime girdiğimiz takdirde Tanrı ile karşılaşabiliriz. Nitekim Buber'in ortaya koyduğu bu özgün düşüncenin, insan ilişkilerini merkeze alan, farklı açılardan sorgulayan ve onu Tanrı merkezli inceleyen dinsel varoluşçu bir felsefe olduğunu söylemek mümkündür.

İnsan çevresine baktığında nasıl diğer varlıkları görebiliyorsa zihin gözü veya varlık gözü ile de Tanrı'ya bakabilir. Bu durum ise insanın yalnızca bireysel var oluşu ile değil diğer insanlarla, çevresiyle veya Tanrı ile kuracağı karşılıklı ilişkilerle mümkündür. Heidegger'e göre görmek, yalnızca gözle gerçekleştirilen bir duyumsama faaliyeti değildir. Ona göre görmek her şeyden önce varlığa ve var olana ulaşma çabasıdır.³⁹ İranlı bir sufi bu konuyu şu ifadelerle dile getirmektedir: "Bu evreni tanrısal gizemlerin hazinesinde bulduğumu, O'nun kendini yaratılan şeylere emanet ettiğini ve kendini var olanda gizlediğini bil. Tözler, ilinekler, elementler, bedenler, güçler ve nitelikler bu gizemin perdesidir."⁴⁰ Muhtemelen bu noktada insanın varlık gözüyle nasıl görebileceği sorusu akıllara gelmektedir. İşte bu sebeple diğer varlıklarla yani öteki kurulan ilişkiyi ele almakta fayda görmekteyiz.

Bu noktada ilk olarak Buber düşüncesinde öteki kavramının ne ifade etmekte olduğuna bakılabilir. Buber'in öteki kavramını karşılayan düşünce sistemi, diğer filozoflardan ayrılmaktadır. Örneğin; Sartre'a göre Tanrı, "ötekinin en kusursuz örneğidir.", "Öteki bana bakan, benim onu yaptığım gibi beni bir nesne haline getiren kişidir."⁴¹ Filozofa ise Buber şu şekilde karşıt bir görüş sunar: " Fakat Tanrı, ötekinin en kusursuz örneği değil de daha çok O'nun mutlaklığı ise? Ya da aslında, öncelikli olarak benimle öteki arasında var olan özne ve nesnenin karşılıklı ilişkisi değil de, daha ziyade Ben ve Sen'in karşılıklı ilişkisi ise? Her empirik öteki, elbette kendi Sen'im olarak kalmaz; o, bir O olur, onun için olduğum gibi benim için bir nesne olur."⁴² Yani Buber'e göre Tanrı, insan için bir nesne olamaz. Ben'in ebedi Sen'i ve Sen'in ebedi Ben'i arasında sürekli aktif bir ilişki içerisinde. Aktif ilişkisi ise nesnenin gerçekleştirebileceği bir şey değildir. Dolayısıyla Tanrı insanlarla sürekli aktif bir ilişki içerisinde. Eğer Tanrı ile kişi arasında bu ilişki bir takım kesintilere uğramışsa kişinin, Tanrı'nın sözünü işitebileceği varoluşsal süreçlere kendisinin girmesi

³⁹ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H.Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011, s.155.

⁴⁰ Mohapatra, A. R.. Dinsel Deneyim, çev. Metin Yasa, Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji, 2002, cilt: II, sayı: 5,s.205.

⁴¹ Buber, Tanrı Tutulması,s.84.

⁴² Buber, Tanrı Tutulması,s.84.

gerekmektedir. Diğer bir deyişle Tanrı bir nesne olmamakla birlikte faal tarafın insan olduğu unutulmamalıdır.

İnsan, karşısına konumlandığı varlığın ilişkisel olarak kimi zaman karşısında kimi zaman ise yanı başında bulunmaktadır. Bu karşılıklı ilişkiler kategorisi Buber düşüncesinde Ben-Sen ilişkisinde ve Ben-O ilişkisinde hayat bulur.⁴³ Bu kavramların her biri ilişki esnasında birbiri için birer ötekidir. Öteki varlıklar ile kurduğu ilişki yoluyla kişi, kendi Ben'inin farkına varmaktadır. Ve karşısındaki farklı ötekilerin varlığının bilincine varmasını sağlamaktadır. Bu sebeple karşımda her bir öteki ile kurduğum ilişki, öncelikle kendime bakmamı sağlayan daha sonra da kendimden yola çıkarak karşımdakini anlamamı sağlayan buradan da bir üst merteye olan asıl hakikati yani diğer bir ifade ile Tanrı'yla kurduğum ilişkideki farkı ötekilikleri ifade etmektedir.

Yukarıda ele aldığımız ilişki için sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki öncelikle insan, mutlak olan Tanrı ile ilişki kurabilmek için Tanrı tarafından yaratılmış olan öteki varlıkların var oluşunu kabul etmektedir. Ve bu sınırlı varlıklar ile ilişki içerisine girerek mutlak olan ilişkiye yani Tanrı'ya ulaşma yolunu aramaktadır. Bu noktada bir teistin yaptığı ilk şey kendi insani var oluşunu yani benliğini kabul etmektir. Kişinin önce kendi benliğini kabul etmesinin Tanrı'ya ulaşma noktasında en temel yol oluşunu Buber şu sözleri ile dile getirmiştir: “Bizim insani var oluş tarzımızda kendimizle olan var olan karşılıklı ilişkimiz sadece kişisel bir ilişki olduğunda dolaylı inananın, Tanrı'nın onu sevmesi açısından bir kişi olduğuna inanması bile hoş görülebilir.”⁴⁴ Dolayısıyla bir teist için kendi varlığını kabul en temel noktadır. Bu açıdan bakıldığında gerçek Ben yalnızca öteki ile ilişki içerisine girildiğinde ortaya çıkmakta ve karşısında olan her bir öteki varlığa aldığı tavır ile asıl Ben oluşmaktadır. Dolayısıyla bireyin Tanrı'ya ulaşma noktasında Mutlak ile ilişkisinin yanı sıra kendi kişisel, asli ilişkilerinin nasıl olduğu da önemli bir meseledir. Buber, bu düşüncesini şu cümleler ile ifade eder: “Fiilimiz, açılacak olan şeyin bize açılması için ve hatta her bir bireyin bizzat kendine açılması gerektiği için tamamıyla kendimize ait olmalıdır. İlahi kanun, senin kendini arar ve gerçek vahiy sana bizzat seni vahyeder.”⁴⁵ Öte yandan meselenin farklı bir boyutuna işaret edecek olursak; kendine ait olma hali

⁴³ Buber, Ben ve Sen,s.74.

⁴⁴ Buber, Tanrı Tutulması,s.117.

⁴⁵ Buber, Tanrı Tutulması,s.119.

insanın var oluşunun esasını kavramasına yardımcı olurken aynı zamanda kurulan ilişkide insanın özgürlüğüne ve kendiliğindenliğine de imkân tanımaktadır. Yani kısaca ifade edecek olursak insanın kendi benliğini anlamlandırma hedefi ile çıktığı bu yola yine kendi iradesi ile yön vererek yaratılışının gizemini çözme uğraşı Buber'in üzerinde durduğu noktalardan biridir.

İnsan eksik bir varlıktır fakat bu eksikliğini aşmak için kendine döner. İnsan, ancak kendine dönerek kendini aşabilir. Kendini aşarak dünyasını anlayabilir. Bu nedenle Tanrı'ya ulaşmanın bir yolu da Tanrı'nın yarattıklarına verdiği kendini aşma özgürlüğünü kullanarak insanın kendisinin farkına varmasıdır. Nitekim Buber'e göre, insanın kendini arayışı aynı zamanda Tanrı'yı arayıştır. Çünkü tüm bu çabaları insanın, Tanrı tasavvurunun derinleşmesi kadar yine onun kendisinin farkına varmasını sağlayarak onun kendi değerini fark etmesine de yardımcı olmaktadır.

Kendini merkeze alması açısından bakıldığında insanın kurduğu tüm ilişkilerin temelinde kişinin kendini arama çabası bulunmaktadır. İnsan, egzistansiyel bir gereksinim olarak kendini aramak ve bulmak ister. Bu nedenle daha önce kısaca değindiğimiz üzere insan, çevresi veya bir üst kademe olan Tanrı'yı aramak için ilk olarak kendisinden yola çıkmaktadır. Dolayısıyla insanın bu bilme gereksinimi onun bir süre sonra kendini arama ve kendi olma yolları ile ilgili bir yöntem arayışına girmesine sebep olmaktadır. Buber'e göre bu yöntem aracılığıyla insan; kendisinden yola çıkarak halkalar halinde genişleyen bir yapı ile önce çevresine, oradan doğasına/evrenine oradan da en geniş halkaya yani tüm bunların esas nedenine ulaşmak istemektedir. Ona göre esas nedene yani Tanrı'ya ulaşabilmek için tüm bunlar birer yoldur. Tabii bu noktada kişinin ilk olarak en küçük halkadan yani kendisinden başlaması gerekmektedir. Çünkü Buber'e göre insanın Tanrı ile kurduğu her ilişki, insanın kendisi olabilmenin hakkını verdikten sonra çevresini anlama ve anlamlandırabilme kabiliyeti oranında anlam kazanmaktadır.⁴⁶

Meselenin özünü şu şekilde özetlemeyi yukarıda ifade ettiklerimizi neticelendirmesi açısından faydalı görmekteyiz: insan, bilme ve anlama ihtiyacını karşılamaya önce kendinden başlamıştır. Çünkü insanın çevresini anlayabilmesi için önce o çevreyi oluşturan insanı anlaması gerekmektedir. Metin Yasa, insanın kendini arama çabasının önemine şu ifadeler ile vurgu yapmıştır: “Kaynağı ister din, ister

⁴⁶ Krş. için bkz: Buber, Ben ve Sen, ss.100-101.

felsefe, isterse bilim olsun, kendi olma bir yönüyle de olsa taşıdığı somut içerik nedeniyle anlamlı ve evrenselidir.”⁴⁷ Bu bağlamda bakıldığında Buber’in dile getirdiği kavramlardan biri olan öteki kavramını anlayabilmek için insanın önce kendini anlaması gerekmektedir. Aynı zamanda bahsedilen sıralı düzene bakıldığında kendinden yola çıkan insan, çevresini ya da diğer bir ifade ile ötekini tanır sonra da tüm bunların nihayeti olan Tanrı’ya ulaşmaktadır. Dolayısıyla insanın kendinden yola çıkarak ulaştığı bu nihai noktada insanın Tanrı ile olan ilişkisi esasında kendi olmaya dayanmaktadır.⁴⁸ Sözün özü, “Tanrı’ya dair tasavvur, kendi hakkımızda konuşmamızın ve kendimizi yapılandırmamızın da başlangıcıdır.”⁴⁹

Bu noktada kişinin kendinden başlaması halinde meselenin anlam kazanması problemi, bu meselenin bir başka tartışma tarafının konusu olduğu ifade edilmeli, tartışmanın bu yönüne yukarıda biraz olsun değinildiği ayrıca belirtilmelidir. Fakat bizim için bu süreçte kişinin, sıralılık arz ederek kendini gerçekleştirme sürecini başlatması ve peşi sıra halkanın diğer taraflarına uzanma çabasını tartışmak esas amacımızdır. Dolayısıyla Buber düşüncesinin de esas olarak üzerinde durduğu Ben kavramını Tanrı’ya ulaşma sürecinin bir başlatıcısı ve temeli olarak ele almak çalışmamızın odağını kaybetmemesi açısından önemlidir. Bu nedenle kişinin anlam arayışı ve buradan da en nihayetinde Tanrı’ya ulaşma yolculuğu, çalışmamızda özellikle bu bağlamda ele alınmaktadır.

Buber’e göre Tanrı, yalnızca kendini gösteren değil aynı zamanda kendini gizleyen bir Tanrı’dır.⁵⁰ Görünenin arasında görünmeyeni veya görünenin arkasındaki asıl sebebi arayışımızın nedeni de budur. Bu sebeple Tanrı’nın kendini gizlemesi de aslında kendini göstermesinin bir biçimidir demek mümkündür. O’na göre sessizlik ya da tepkisizlik de kendini göstermenin bir yoludur. Tanrı’nın kendini hem gizlemesi hem de görülecek şekilde farklı yollarla ortaya koyması birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Buber’e göre Tanrı, kendini kendi yöntemleriyle ifşa eder fakat kendini gizlediği zamanlarda da sevilme istemektedir. George Gusdorf’un sözü ile: “Tanrı, hayatının sırlarını insana açar; insanı, bizzat tanrısallığını tanımaya davet eder.

⁴⁷ Metin Yasa, *Din Felsefesi Açısından Yunus Emre’de Aşk- Yaratılış- Kendi Olma*, Ankara Okulu Yayınları., Ankara 2008,s.67.

⁴⁸ Metin Yasa, *Din Felsefesi Açısından Yunus Emre’de Aşk- Yaratılış- Kendi Olma*,s.67.

⁴⁹ Şaban Ali Düzgün, *Varlık ve Bilgi: Aydınlanmanın Keşif Araçları*, Beyaz Kule, Ankara 2008,s.108.

⁵⁰ Buber, *Tanrı Tutulması*,s.70.

Yaratığı tabii olarak kulluğa yaraşan şartını bir dostluğa dönüştürür. İnsana kendini sevmeyi tavsiye eder. Kendini sadece kendine veren kişiye verir.”⁵¹

Öte yandan Buber düşüncesinde Tanrı, yalnızca bir tasavvur değildir. Ona göre; “Tanrı’yı seven kişi ideali sever, Tanrı’yı ise idealden daha fazla sever. O kendisinin, ideal tarafından, bir tasavvur tarafından değil, bir Tanrı tarafından fakat tamamıyla idealitenin idrak edemediği kişi, yani Tanrı adını verdiğimiz mutlak kişilik tarafından sevildiğini bilir.”⁵² Bu noktada ise Tanrı’yı bir kişilik olarak ele alıp alamayacağımız paradoksu doğmaktadır. Fakat Tanrı’nın mutlak niteliği bu türden ifadelerle açık değildir. Buber’e göre Tanrı, bir zat olarak sever ve bu şekilde yani bir zat olarak sevmeyi istemektedir. Eğer Tanrı, diğer insanlar gibi başka bir insanı seveyim veya onun tarafından seveyim demiş olsaydı bu durum onun göre yaratma bakımından bir kişi olduğunu gösterirdi.⁵³ Bu nedenle Tanrı sevgisi tasavvurundan yola çıkacak olursak; tasavvurların da sevebileceğini ya da sevilebileceğini kabul etsek bile seven tarafın hep bir kişi olması sorunu karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bakıldığında Tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi bir kişi ile tasavvur arasındaki ilişki olarak kabul etsek bile temelde Tanrı ile insan arasındaki karşılıklı sevginin varlığına işaret etmiş oluruz.⁵⁴ Bu sayede Tanrı’yı sevmeyi öğrenen insan, tasavvurunun dahi üstünde ortaya çıkan hakikati duyumsamaya başlamaktadır. Buber’in de ifadesi ile: “O, sevgisinin nesnesini felsefi düşüncenin nesnesi olarak kanıtlamak için filozofa ait büyük çabayı gerçekleştirmiş olsa bile, sevginin kendisi sevgilinin var oluşuna tanıklık edecektir.”⁵⁵

Bu açıklamalardan sonra Buber, Kitab-ı Mukaddes’te geçen Tanrı sevgisi ile ilgili olan şu bölümü oldukça isabetli bulur: “Tüm kalbimi yoldaşlarım uğruna adamadan, bütün ruhumu beni çevreleyen dünyadaki tüm ruhsal yönelimlere bir karşılık vermeye adamadan, tüm gücümü insanla karşılıklı ilişki içinde bulunan bu Tanrı’ya adamadan Tanrı’yı sevmiş olamam.”⁵⁶ Buber ise insanı sevmekle Tanrı’yı sevmenin farklı şeyler olduğunu söyleyerek bu fikre tamamiyle katılmaz. İnsanı sevdiğini söylediği takdirde toplumsal insan tasavvuru ile olan duyusal ilişkiyi dile getirdiğini söyler. Fakat Tanrı hakkında aynı şeyi söyleyebilmemiz mümkün müdür?

⁵¹ Gusdorf, İnsan ve Tanrı,s.27.

⁵² Buber, Tanrı Tutulması,s.74.

⁵³ Buber, Tanrı Tutulması,s.73.

⁵⁴ Buber, Tanrı Tutulması,ss.74-75.

⁵⁵ Buber, Tanrı Tutulması,s.77.

⁵⁶ Buber, Tanrı Tutulması,s.71.

Buber'e göre Tanrı'yı seven kişi O'nu yalnızca bir tasavvur olmadığı sürece sever. Yukarıdaki ifade ise, Tanrı ile insan arasındaki karşılıklı sevgiyi değil bir tasavvur ile kişi arasındaki sevgiyi ifade etmektedir.⁵⁷

Buber düşüncesinde Tanrı sevgisinden bahsedilen bir kişide aynı zamanda iman olgusundan da bahsedilmesi gerekmektedir.⁵⁸ Buber'e göre iman, kendisine inanılan bir varlık ile kendisine inanılan bir varlığı şartsız bir biçimde kabul eden insan arasındaki ilişki içerisinde gerçekleşmektedir. Felsefi anlamda süje ve obje düalitesi olarak adlandırılan bu ilişki Buber düşüncesinde, Ben ve Sen düalitesine dayanmaktadır. Ve ilk düalite, bireyin kendi asli varlığından kendisine doğru dönen varlığın huzurunda yaşamasından doğmaktadır. İkinci düalite ise bu beraberlikte gözlem ve düşünebilme yine aynı şekilde gözlenilmek ve düşünebilmekten başka bir şey yapamayan birbirinden farklı iki var oluş şeklinden meydana gelmektedir.⁵⁹ Bu karşılıklı birbirinden farklı formlar hangi konumda olursa olsun temel amacı, dinsel ilişki ile var oluşu anlama ve açıklama amacı taşımaktadır. Bir diğer ifade ile bu çift taraflı buluşma imanın veya Tanrı fikrinin, kişinin kanıtlanamamış veya ispat edilememiş olmasına rağmen bütün anlamın kendisinden geldiği bilinen varlık ile ilişkiye bağlı olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰

Sonuç olarak Buber düşüncesinde Tanrı; insanlarla ilişki kurabilen, yakınlık ve uzaklık ile onlarla iletişim kurabilen hayat sahibi bir Tanrı'dır. İnsan, her bir öteki ile kurduğu ilişkide bir nevi Tanrı ile konuşmanın yollarını aramaktadır. Öte yandan Dünya'da var olan her şey Tanrı'ya ulaşmada birer aracıdır. Fakat tüm bunların yanı sıra Buber'e göre Tanrı, hakkında bilgi sahibi olunamayacak fakat yalnızca O'nunla konuşulabilecek kadar da aşkındır. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde aşkınlığı ve içkinliği aynı anda içerisinde barındıran bu fikri, Buber düşüncesi çerçevesinde ele almanın onun Tanrı anlayışını anlamada faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2.2. Aşkılık-İçkinlik Bağlamında Tanrı Düşüncesi

Buber'in felsefesini oluşturan şeylerin başında Tanrı'nın âlemdeki varlıklar ile kurduğu ilişki gelmektedir. Buradan yola çıkıldığında Tanrı ile âlemin arasında kurulacak ilişkide Tanrı, âleme içkin mi veya Tanrı, âleme aşkın mı ya da Tanrı, âleme

⁵⁷ Buber, Tanrı Tutulması, ss.71-75.

⁵⁸ Buber, Tanrı Tutulması, s.71.

⁵⁹ Buber, Tanrı Tutulması, s.46.

⁶⁰ Buber, Tanrı Tutulması, ss.43-47.

hem içkin hem de aşkın mı sorularını akıllara getirmektedir. Din felsefesi geleneğine bakıldığında, Tanrı'nın âlemlerle olan ilişkisi yalnızca içkin ise panteist, bu ilişki tamamen aşkın ise deist veya bu ilişki hem içkin hem de aşkın ise teist ya da panenteist Tanrı anlayışı benimsenmektedir. Panenteizm veya teizm, deizm ile panteizmin birlikte uzlaşımına dayanan bir kuramdır.⁶¹ Buber'in kendi yazılarından hareket edildiğinde panenteistler ile ortak görüşlerinin olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda Buber, "biz şeyleri Tanrı'da görürüz"⁶², "sayemizde meydana gelen bir Dünya'nın olması tesis edilir, var olan her şey tesis edilir, biz tesis ediliz,"⁶³, "Tanrı'dan başka bir şey olmadığı fakat her şeyin onda olduğunu kavramak"⁶⁴ ifadeleri ile düşüncesini dile getirmektedir. Dolayısıyla buradan şöyle bir sonuca varmak mümkündür; Buber düşüncesine göre, meydana gelen her şey ne Tanrı 'sız olabilir ne de Tanrı 'sız tasarlanabilir. Bu nedenle Buber, ne her şeyi yalnızca Tanrı kabul ederek âlemi yok saymakta ne de her şeye Tanrılık atfetmektedir. O'na göre Tanrı, her şeyin meydana getiricisi, düzenleyicisi ve koruyucusudur. Diğer bir taraftan Buber'e göre, Tanrı'nın âlemi yaratması ile âlemi muhafaza etmesi aynı şeydir.⁶⁵ Konuya daha özetleyici bir açıklama yapmak gerekirse, "Tanrı sonsuzdur ve evreni yaratan, yöneten ve koruyan gibi tüm nitelikler O'nundur. Tanrı evrenle olan aşkın ilişkisinde her ne kadar zaman ve uzayın ötesinde olsa da, evrenle olan içkin ilişkisi, zaman ve uzayı kendinde içerir."⁶⁶

Panenteistik kuram, Tanrı'nın hem aşkın hem de içkin olduğunu söylemektedir.⁶⁷ Bu anlayışa göre, "Her şey Tanrı'dadır." Burada yer alan her şeyin Tanrı'da olduğu ifadesi, Tanrı'nın âlemi ya da her şeyi hem kuşatmış olduğu hem de onda içkin olarak bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁸ Bunun yanı sıra Tanrı ve âlemi özdeş kabul etmeyip Tanrı'yı aşkın ve âlemin dışında kabul ederken, Tanrı'nın varlığı, şeyleri ve âlemi kendi varlığında içerdiği için içkin kabul etmektedir.⁶⁹ Sonuç olarak

⁶¹ Metin Yasa, *Panenteizmin Tarihsel Ardalanı Üzerine*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 18-19, Samsun 2005, s.131.

⁶² Buber, Tanrı Tutulması, s.55.

⁶³ Buber, Tanrı Tutulması, s.85.

⁶⁴ Buber, Ben ve Sen, s.147.

⁶⁵ Buber, Tanrı Tutulması, ss.111-112.

⁶⁶ A. R. Mohapatra, *Tanrı ve Evren*, çev.: Metin Yasa, Tabula Rasa, yıl:1, sayı:3, Eylül- Aralık, Tuğra Matbaası, Isparta, 2001, s.212.

⁶⁷ Hüsamettin Erdem, *Panteizm ve Vahdet-i Vücut Mukayesesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.1.

⁶⁸ M.Kazım Arıcan, *Spinoza'nın Tanrı-Alem İlişkisinde İçkinlik Aşkınlık Problemi*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt X/1, Haziran, 2006, s.137.

⁶⁹ Erdem, *Panteizm ve Vahdet-i Vücut Mukayesesi*, s.4; Arıcan, *Spinoza'nın Tanrı-Alem İlişkisinde İçkinlik Aşkınlık Problemi*, s.138.

panenteizmin en belirgin özelliği, Tanrı'nın iki kutuplu bir öz taşıdığına kabul edilmesidir.⁷⁰ Bu bağlamda bakıldığında Buber düşüncesinde Tanrı, âlemdede var olan her varlık ile kurduğu ilişki ile içkin fakat Tanrı'yı insani alanla sınırlamayıp ona kutsallık atfetmesi ile de aşkın kabul edilmektedir.⁷¹

Martin Buber, Ben ve Sen adlı eserinde şöyle söyler: “Ben dünyadan ve dünyevi hayattan hiçbir şey tanımıyorum ki bizi Tanrı'dan ayırsın. Burada gösterilen yol, O dünyasının yabancılaştığı bir hayat, tecrübe ve kullanma hayatıdır. Kim gerçekte dünyaya doğru yönelirse, Tanrı'ya yönelmiş demektir. İhtiyaç duyulan yoğunlaşma ve yönelmedir; her ikisi de hakikatte, biri ve diğeri Bir'dir.”⁷² Bu cümleden yola çıkıldığında ilişki içerisinde kurulan bağın gücünü görebilmek mümkündür. Hatta taraflara baktığımızda Ben ve Sen'in birlikteliği o kadar şiddetli hissedilir ki tarafların özneliği unutulur, birlikteliği göze çarpar. Bu durum “birleme, birliktelik” kavramları ile ele alınabilir.⁷³

Yukarıda da bir nedenle ifade ettiğimiz üzere, Buber düşüncesinde, Tanrı ve Ben'in ilişkisinde dile getirilen düşüncelerden hareketle Panenteistik bir birlikten söz edilebilir. Fakat burada amaç yalnızca panenteistik birliği yakalamak değildir. Bu birliğin ötesine geçerek arka planda kalan ilişkiyi görmek ve bu ilişkiden yola çıkarak ulaşılan neticelerdir. Dolayısıyla Buber düşüncesinde, bir olma fikrine yalnızca aşkınlık ya da yalnızca içkinliktir diyemeyiz. Bu durumu ilişkinin türü belirleyeceği gibi ilişkinin sonucu da belirlemektedir veya ilişki, iki duruma göre değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle iki uç noktada bulunmadan, Buber düşüncesinde Tanrı ile bir olabilmenin panenteistik taraflarını ele almanın problemin çözümünde daha faydalı ve açıklayıcı olacağı kanaatindeyiz.

Buber'e göre, Tanrı âlemi meydana getirir ve bir düzene sokar dolayısıyla Tanrı ve evren farklı şeylerdir fakat ilişki içerisine girdiklerinde bir olurlar. Tanrı'ya yönelme ve onunla gerçek anlamda karşılıklı bir ilişkinin yaşanabilmesi için birleşen Ben'e ve Sen'e ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çerçevede yukarıda da değindiğimiz üzere, Buber'in felsefesini içkinliği ve aşkınlığı aynı anda içerisinde barındıran bir düşüncedir diyebiliriz. Bu noktada Buber'in şu sözü düşüncemizi desteklemektedir:

⁷⁰ Metin Yasa, Panenteizmin Tarihsel Ardalını Üzerine,s.131.

⁷¹ Krş., Buber, Tanrı Tutulması,s.42.

⁷² Buber, Ben ve Sen,ss.163-164.

⁷³ Buber, Ben ve Sen,s.158.

“Elbette dünya, bir kavram olarak bende, benim içimde bulunur; tıpkı, bir şey olarak benim de onda bulunduğum gibi. Fakat bu demek değildir ki o, benim içindedir; tıpkı benim onun içinde olmadığım gibi. Dünya ve ben, mütekabil olarak birbirimizi kapsarız.”⁷⁴ Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak; Tanrı kâinatı kuşatır fakat kâinatın kendisi değildir. Bu düşünce insanın içinde Tanrı düşüncesini barındırması fakat Tanrı olmaması ile benzerdir. İşte bu yüzden Tanrı ile bir olabiliriz, birlik olabiliriz ama kendi özümüzü de bu ilişkinin içerisinde barındırırız. Sen de bu ilişkinin içerisinde kendi özünü barındırır nitekim ancak bu sayede mütekabil bir ilişki kurulmuş olmaktadır.

Buber düşüncesinde Tanrı, âleme kural koyucu ve aynı zamanda onu muhafaza edicidir. Yukarıda dile getirdiğimiz bu düşüncenin açılmanması konunun anlaşılması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Konuya bu açıdan bakıldığında evreni yaratan Tanrı, aynı zamanda âleme içkin bir şekilde müdahale etmektedir. Buber, bu düşüncesini şu ifadelerle dile getirmektedir: “Dünya adını verdiğimiz bilinen fenomenlerin bir düzene sokulması, doğrusu binlerce insanın karma eseridir. Fakat O, bizim eserimiz olmayan çeşit çeşit varlığın aynı şekilde, eserimizle değil de öznelliğimizle birlikte olduğumuz bizimle karşılaşması vasıtasıyla var olur. Dünya şekline getirdiğimiz fenomenler, bütünü kendisinden doğduğu bu karşılaşma da bizim eserimiz değildir. Var olan her şey tesis edilir. Biz tesis ediliz, O’nunla karşılaşmamız tesis edilir ve bu suretle sayemizde meydana gelen bir Dünya’nın olması tesis edilir.”⁷⁵ Buber’in bu cümlesinden şu sonuca varmak mümkündür; Buber’in Tanrı’sı evreni yaratmakla kalmamakta aynı zamanda evrene düzen vermekte, kurallar koymakta ve onu muhafaza etmektedir. Dolayısıyla Tanrı, etken ve faal bir konumda olup evren ile sürekli ilişki içerisinde.

Burada bir noktaya daha değinmekte yarar vardır. O da araştırmamızın başından beri üzerinde durduğumuz Buber’in “ilişki” kavramının doğrudan Tanrı’nın hem içkin hem de aşkın oluşuyla bağlantılı olduğu meselesidir. Nitekim sürekli vurguladığımız üzere ilişki kavramı, Buber’in temel kavramlarından biridir. Ve Tanrı’nın varlıkla ya da âlemle kurduğu ilişki, O’nu içkin yaparken tüm bu varlıkların aynı zamanda yegâne sebebi oluşu O’nu aşkın bir Tanrı kılmaktadır. “Yeryüzünde Tanrı’yı asla dünyasız değil, dünyayı Tanrı’da müşahade etmekle biz, Tanrı’nın

⁷⁴ Buber, Ben ve Sen, s.162.

⁷⁵ Buber, Tanrı Tutulması, s.85.

formunu ezeli ebedi olarak biçimlendiririz.”⁷⁶ Diyen Buber’e göre, Tanrı ancak dünyadaki varlıkların farkına varılarak ve var olan varlıklarla ilişki kurularak görülebilir. Bu durum Tanrı’nın içkin tarafını açık bir şekilde ortaya koyarken tam tersi durum Tanrı için de geçerlidir. Tanrı dünyadaki varlıklarla ilişki kurarak kendi varlığını onlara hissettirebilir. Bu da O’nun aşkın tarafını göstermektedir.

İlişki esnasında Tanrı, ne Dünya’nın içerisinde ne de dışında bulunur. Bu nedenle insan, Tanrı ile karşılaşabilmesinin hakkını dünyadaki çeşitli yollar ile onu aramakla verebilir. Bahsedilen arayışlarda ise pek çok mümin Tanrı hakkında değil, Tanrı ile nasıl konuşulacağını bilir. İnsan ancak bilinmeyen bir Tanrı’ya doğru yönelmeye, onunla karşılaşmak için adım atmaya ve ona hitap etmeye cesaret ederse gerçeklik mevcut olmaktadır.⁷⁷ Dolayısıyla onu arayan insan, her karşılaştığı varlıkta asıl Sen’i görebilme arzusunu taşır. Her bir farklı Sen, asıl Sen’e gidebilmenin yollarıdır. Bu farklı yollar için Buber şu şekilde bir benzetme yapmaktadır; “Yüce karşılaşma anları, yalnızca karanlıkta şimşek çakması gibi değil, açık yıldızlı bir gecede yükselen ay gibidir. Ve dolayısıyla, mekândaki devamlılığın gerçek teminatı, bütün Ben noktalarından merkeze götüren ve bir daire meydana getiren yarıçaplar, insanların hakiki Sen’leri ile ilişkisinden oluşur. Dairenin çevresi topluluk değildir ve yarıçaplar ise merkez ile olan karşılıklı ilişkidir.”⁷⁸ Nitekim bakıldığında, tüm bu merkeze doğru ulaşma çabasındaki yarıçapları birer yol olarak kabul edersek bu yollar; varlık, evren ve insan ile kurulan ilişkilerin nihayete yani ebedi Sen’e varabilme çabasıdır. Dolayısıyla Tanrı Dünya’da tamamen bulunur diyemeyiz fakat dünyada bulunanları müşahede ederek ezeli-ebedi Tanrı ile konuşabiliriz.

Tanrı, yalnızca bizim içimizde olan değildir. O, mevcut varlıklar yardımı ile dış dünyayla da ilişki kurulabilmektedir. Dolayısıyla Tanrı’ya ne yalnızca içkinlik atfedilebilir ne de Tanrı yalnızca aşkın bir varlık olarak kabul edilebilir. Bu meseleyi detaylandırarak olursak Buber, Kant’ın şu cümlesini örnek vererek Tanrı’ya yalnızca içkinlik atfetmenin çelişkilerini şu şekilde ifade etmektedir: "Tanrı, sadece ve sadece içimizde olan ahlaki bir ilişkidir."⁷⁹ Buber, Kant'ın bu bakış açısının inanca yaklaşımda çelişki doğuracağını söylemiş ve Kant'ın, "Tanrı'ya inanmak ile "Tanrı'ya iman etmek"

⁷⁶ Buber, Ben ve Sen,s.187.

⁷⁷ Hemşinli, *Mevlana ve Martin Buber'de Ben-Sen ilişkisi*,s.1366.

⁷⁸ Buber, Ben ve Sen,s.184.

⁷⁹ Buber, Tanrı Tutulması,s.65

arasında ayırım yaptığını söylemiştir. Buber'e göre Tanrı'ya inanmak; Tanrı'nın, bir kimsenin imanının düşünsel içeriği olması anlamını taşımaktadır. Bu düşünce ise Kant'a göre, yaşayan bir Tanrı'ya inanmak anlamına gelmekte olduğu gerçeğinden çıkarılan bir sonuçtur. Yani iki düşünce arasındaki temel fark birinde Tanrı'ya inanmak, Tanrı tasavvurunu yalnızca bilgi sistemi içerisinde tutarken ikincisinde ise hayat sahibi bir Tanrı'ya iman söz konusudur. Hayat sahibi bir Tanrı ise kendisi ile ilişki içerisinde olmayı gerekli kılmaktadır. Tam da bu noktada dikkat çekeceği üzere Buber'in Tanrı'sı, hayat sahibi ve kendisi ile ilişki kurulup konuşulabilen bir Tanrı'dır. Dolayısıyla tüm bu çıkarımlara bakılacak olursa Buber düşüncesine göre Tanrı'ya iman etmek, bahsedilen söz konusu Tanrı ile kişisel bir ilişki içerisinde olmaktır ve bu ilişki yalnızca canlı bir varlığa doğru yönelme ile mümkün olan bir ilişkidir.⁸⁰ Nitekim Buber'e göre, hakiki birlik bulunamaz yalnızca kurulabilir.⁸¹

İnsanın yaratıcı bir Tanrı tarafından var olmuş olması tanrısal bir ilişkiyi zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle ontolojik olarak var olan insanın, Tanrı ile ilişki içerisinde olup O'nunla konuşması kaçınılmazdır. Buber, Tanrı Tutulması eserinde bu düşünceyi şöyle ifade etmektedir: "Yaşayan varlıklar olarak biz insanların, Tanrı'nın insanla ilişkisini tecrübe etmesi gerekiyorsa önce bu sözcükleri çok dikkatli bir şekilde anlayabilmemiz ve bunlara kulak verebilmemiz gerekmez mi?"⁸². Buber, Heidegger düşüncesinde bu fikrin yalnızca insandan hareketle oluşturulmuş bir varlık düşüncesine ait olduğunu dolayısıyla yalnızca içkin bir Tanrı anlayışını barındırdığını söylemiş ve Heidegger'e eleştirisini şu ifadelerle aktarmıştır: "Heidegger'in düşüncesine göre, Tanrı'nın görünüp görünmeyeceğine ve nasıl görüneceğine karar vermek elbette insana kalmamıştır. Böyle bir görünme, yalnızca varlığın kendisinin kaderiyle vuku bulacaktır. Bununla birlikte bu görünme açısından bir ön kabul olarak Heidegger, önceden ve uzun hazırlık esnasında bizzat varlığın aydınlatıldığını ve hakikatiyle tecrübe edildiğini ifade eder."⁸³ Bu nedenle varlığın tam olarak aydınlanması ve diğer bir ifade ile Tanrı'ya ulaşması insanın hakikate dair kendi düşüncesi ile olmaktadır. Fakat Buber'e göre varlık, yalnızca Tanrı değildir. Ya da Tanrı, yalnızca Dünya'nın bir zemini değildir. Dolayısıyla Heidegger'in yalnızca içkinlik atfettiği Tanrı, Buber için yeterli değildir. Çünkü Buber'e göre tüm bu açıklamalar Tanrı'nın

⁸⁰ Buber, Tanrı Tutulması,s.66.

⁸¹ Martin Buber, Daniel: *Dialogues on Realization*, Holt/Rinehart/Winston 1913,s.148.

⁸² Buber, Tanrı Tutulması,s.89.

⁸³ Buber, Tanrı Tutulması,s.89.

yalnızca görünmesi ile alakalıdır. Görünen Tanrı anlayışı ise O'na inanan kişinin kabulleri ile alakalıdır. Bu da eksik bir bakış açısını yansıtmaktadır. Çünkü Buber'e göre Tanrı, doğası gereği bize bilinebilir bir nesne olarak verilmemiştir ve biz O'nun yalnızca ilişki yoluyla farkında olabiliriz. O, bize ilişki yoluyla kendini göstermektedir. O'nun bize yönelmesi, bizimle konuşması Tanrı'yı içkin hale getiren taraflarıdır. Bu noktada yalnızca insanın değil, Tanrı'nın da insana ihtiyacı olduğunu ifade etmektedir Buber. Ve Heidegger'in sözlerini Tanrı Tutulması kitabında şu ifadelerle dile getirmiştir: "Yalnızca insan Tanrı'ya muhtaç değil, aynı zamanda Tanrı da faniye muhtaçtır. Tanrı diyalogda partner olarak, çalışmada arkadaş olarak, kendini seven birisi olarak bağımsız insana muhtaçtır –insan bunu eskiden beri sezmiştir-; Tanrı yarattığına bu şekilde muhtaçtır ya da ona bu şekilde muhtaç olmayı irade eder."⁸⁴

Buber'e göre inanan bir müminin Tanrı hakkında bir şeyler bilmesine gerek yoktur. O yalnızca Tanrı ile nasıl konuşulacağını bilir.⁸⁵ Evrenin içerisindeki her şey Tanrı'ya ulaşmada birer aracıdır. Çünkü dünyanın her bir görünüşü bir bütünün parçalarıdır ve bu parçaların her biri bizi Tanrı'ya götürür. Bu nedenle Tanrı'yı aşkın alanla sınırlamayan bir kişi O'nu aşkın alan ile sınırlayan kişiye göre derin bir kavrayışa sahip olmaktadır. Fakat öte yandan şu durum özellikle belirtilmelidir; Tanrı'yı içkin alan ile sınırlayan bir kişi Tanrı ile birlikte O'ndan başka şeyleri de kastetmektedir. İşte bu noktada aşkınlık ile içkinlik birleştirilmiştir diyebiliriz. Buber, Tanrı Tutulması kitabında Platon'un Catylus'undaki bir göndermeyi şöyle ifade etmiştir; "Biz Tanrı'nın ne doğasını, ne de gerçek isimlerini biliyoruz."⁸⁶ Bu durum Tanrı ile konuşurken ya da inanan bir mümin için dua ederken O'na hoşlanacağı güzel isimler ile hitap ettiğimizi açıklayan bir ifadedir. Buna örnek olarak Aeschylus'ta geçen dini ifadeler şu şekilde aktarılmıştır; "Agamennon'da koro şöyle der:

Zeus, her kim olursa olsun,

Eğer böyle çağırılmasına razı olursa,

Bu isimle ona dua ederim."⁸⁷

⁸⁴ Buber, Tanrı Tutulması,s.92.

⁸⁵ Buber, Tanrı Tutulması,s.42.

⁸⁶ Buber, Tanrı Tutulması,s.43.

⁸⁷ Buber, Tanrı Tutulması,s.42.

Konuşmada geçen her kim olursa olsun ifadesini en iyi açıklayan cümle ise şairin aynı şiirinde geçen bir başka ifadedir:

“Zeus her şeydir, her şeyden de daha fazlası.”⁸⁸

Bir başka örnek ise; Eupirides’in Trojan Women’ında kraliçe Zeus’a seslendiği şu sözlerdir;

“Ey yeryüzünün dayanağı ve onun üstünde tahtta oturan,

Her kim olursan ol, zihnimizin aciz kavrayışının ötesindesin,

İster Zeus, ister kader, isterse de insanların ruhu,

Sana yalvarıyorum.”⁸⁹

Her iki örneğin ilk kısımları birbirine benzemesine rağmen Eupirides’in konuşmasında geçen yalnızca içkinlik vurgusu ile iki şiir birbirinden ayrılmaktadır. Bu iki örnekten yola çıkıldığında Buber’in Tanrı’sı Aeschylus’un hem içkin hem de aşkın olan Tanrı’sı ile benzerlik göstermektedir. Özetle şiirde dile getirilen ifadelerle Buber’in Tanrı’sı, her şey ve her şeyden fazlası olmakla yalnızca içkinlik değil aynı zamanda aşkınlık da barındırmaktadır.

Âlemde var olan şeyler Buber’e göre Tanrı’ya yani hakikate ulaşmanın birer vesileleridir. Malebranche’in bu noktada söylediği, “Biz şeyleri Tanrı’da görürüz.”⁹⁰ Cümlesinde geçen “şeyler” kelimesi yalnızca somut tecrübeleri değil soyut ifadeleri, dini derinlikli inanç sistemlerini de ifade etmektedir. Buber, Malebranche’in sözlerini Tanrı Tutulması kitabında şu şekilde aktarır: “Şeyler, şimdi ona göre arketipler veya mükemmel özler değil, bilfiil örnekler, bedensel kişi olarak onun hayatını geçirdiği varlıklar ve objeler anlamına gelir. Bu kişi onları Tanrı’da gördüğünü söylemeye cüret ettiği zaman, yukarıya doğru değil, buraya bakmaktan söz eder. O anlamın, her anın yaşanan somutluğunda açık ve erişilebilir olduğunu kabul eder.”⁹¹ Çevresinde gördüğü şeyler ile düşünsel bir ilişki içerisine giren kişi ise artık yalnızca görüşlere değil düşünsel sürecin içerisinde yatan anlama ve ardından asıl hakikat olan Tanrı’ya ulaşma imkânını bulmaktadır.

⁸⁸ Buber, Tanrı Tutulması,s.43.

⁸⁹ Buber, Tanrı Tutulması,s.43.

⁹⁰ Buber, Tanrı Tutulması,s.55.

⁹¹ Buber, Tanrı Tutulması,s.55.

Sonuç olarak Buber'in Tanrı anlayışına genel anlamda bakıldığında, din felsefesinde öngörülen diğer Tanrı anlayışlarından farklı birçok tarafının bulunduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu nedenle evren ve insanla uyumlu bir Tanrı anlayışı Buber'in özgün tarafını bizlere gösterirken onun Tanrı'nın aşkın yönünü bir kenara bıraktığı düşünülmemelidir. Buber düşüncesinde Tanrı'nın varlığı hakkında yapılan tüm konuşmalarında a priori ve a posteriori yaklaşımlar tam bir bütünlük oluşturmuştur. Her farklı Ben-Sen veya Ben-O ilişkisi ile insanın insan ve evren ile kurduğu içkin tarafları ele alırken Tanrı'ya bakma, Tanrı'yla olma, veya Tanrı'yla ilişki içerisinde olma haliyle de aşkın tarafları ile meseleye bütüncül bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Ve tüm bu yaklaşımlarını ifade ederken Tanrı'nın varlığını kanıtlama gibi bir çabaya girmeksizin yalnızca Tanrı hakkında konuşması onun özgün tarafını bir kere daha ortaya koymaktadır. İşte Tanrı'nın varlığını kanıtlama çabası olmaksızın yalnızca O'nunla ilişki halinde olmayı tercih eden Buber için Tanrı'nın varlığına inanmak aslında budur.

Sözün özü, Buber'e göre, bu âleme bakılarak Tanrı'ya ulaşmanın yolları bulunabilir. Fakat bu yollar, yalnızca içkinlik kullanılarak değil aşkınlık ile kurduğu bağ ile birlikte ele alınarak gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla Buber düşüncesine göre, Tanrı'ya ulaşmanın yolu bu dünyayı bir kenara bırakmakla değil aksine dünyada var olanlar aracılığıyla hakiki Sen'i görebilmek ve onunla konuşabilmekle mümkündür. Bu nedenle Buber'e göre Tanrı, dünyadan ne tamamen aşkın ne de tamamen bu dünyanın kendisi olacak kadar içkindir. Fakat Tanrı, inanan biri için evrende var olan her şey aracılığıyla insanla konuşmaya hazırdır.

3. TANRI HAKKINDA KONUŞMAK

3.1. Din Dili ve Tanrı'yı Konuşmanın İmkânı: Mistik Tecrübe

İnsanda var olan merak ve hayret duygusu insanın, evreni anlama ve anlamlandırma isteğini de beraberinde getirmektedir. İnsan dışında hiçbir varlığın tefekkür edebilme yetisi, tarih tasavvuru veya medeniyet kaygısı bulunmamaktadır. Bu nedenle Tanrı hakkında konuşmak isteyen bir kişi, din dilinin Tanrı'yı konuşma noktasındaki imkânını rasyonel bir temelde, aklın ilkeleri ve doğru düşünme

yöntemleri ile tartışabilmelidir. Akli kullanma biçimimiz ise toplumdan topluma, kültürden kültüre veya içinde bulunduğumuz çevre ve tarihe göre farklılıklar göstermektedir. Ya da insanın yaşadığı sosyal ortama göre psikolojik bir bağlamda işlerlik kazanmaktadır. Bir Teist için bu ilişkinin merkezinde büyük ölçüde vahiy bulunmaktadır. İnanan biri için varlık, sadece ontolojik bir nesne değil aynı zamanda Tanrı'nın eseridir. Dolayısıyla Tanrı'dan âleme ve âlemden Tanrı'ya doğru bir ilişki söz konusudur. Biz çalışmamızın bu bölümünde, Tanrı hakkında konuşmayı kendine has kavramlar ve mistik bakış açısı ile ele alan Buber'in din dili anlayışını incelemeyi amaçlamaktayız.

Tanrı'nın mahiyeti hakkında konuşurken birbirinden farklı görüşlerin bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda Tanrı hakkında konuşma imkânında, O'nun var olmadığını düşünen veya varlığı konusunda şüpheler taşıyan insanlar açısından bakıldığında her iki durumda da Tanrı kavramı, tartışmanın özünü oluşturmaktadır. Buber'e göre ise Tanrı ismi ile kastedilen şey, tüm beşeri idrak ve kavrayışın üstünde olan bir şeydir. Bu nedenle kişi Tanrı hakkında konuşurken O'nu insani kavramlaştırma düzeyine indirmektedir.⁹² Dolayısıyla Buber'e göre meselenin özü bu kavramların Tanrı hakkında konuşurken Tanrı kavramının işaret ettiği gerçekliği nereye kadar karşılayabileceği veya onu bir gerçeklik olarak nereye kadar karşılayabileceğine dayanmaktadır.⁹³ Tanrı, insan dünyasına ait bir kavram değildir. Böyle bir kavram olmadığından dolayı Tanrı'da ne karşıtlık, ne çelişki ne de uyum söz konusudur.⁹⁴ Bu noktada ise Tanrı hakkında konuşurken kullanılan kavramların O'nu ne derece karşılayabileceği veya sınırlı insan birikiminin bunu yapmakta ne kadar başarılı olabileceği problemleri doğmaktadır. Tanrı'nın zati hakkındaki bilgiler bizim bilme imkânımızı aşmaktadır. İnsan, olgusal âlem ile sınırlı iken Tanrı gayb ötesi ve fizik ötesi âleme aittir. Bu nedenle Tanrı hakkında konuşurken bir takım kavramsallaştırmalara ihtiyaç duymaktayız. Nitekim Buber düşüncesinin temelini oluşturan ve yazımızın ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde ele alacağımız Ben, Sen, O temel kavramları da bu ihtiyaç neticesinde ortaya çıkmıştır.

Tanrı hakkında konuşabilmek ve felsefi bir doktrin ortaya koyabilmek oldukça problemlili bir meseledir. Çünkü Tanrı, insan ve Dünya'ya ait bir nesne olmadığı gibi

⁹²Martin Buber, Tanrı Tutulması,s.19.

⁹³ Buber, Tanrı Tutulması,s.26.

⁹⁴ Gusdorf, İnsan ve Tanrı,s.10.

Dünya'ya ait bir özne de değildir. Bu nedenle birçok şeyi somutlaştırarak anlayabilen insan, yalnızca insandan ve dünyadan net bir şekilde söz edebilir. Bu konuyu desteklemesi açısından Georges Gusdorf'un İnsan ve Tanrı kitabında geçen şu cümlesi zikredilebilir: "Herhangi bir tasdik, ne kadar soyut olursa olsun anlamını herhangi bir süjeyle herhangi bir nesne arasında kurulan bir ilişkiye borçludur; nesne ve insan her anlamın zorunu ufuklarıdır, anlam ise en sonunda dünyadaki varlığa başvurmak zorundadır."⁹⁵ Öte yandan Tanrı'nın yalnızca insani alana indirgenmesi O'nun tanrısallığını ortadan kaldırmaktadır.

Bazı klasik felsefi düşünürler Tanrı'yı insan gibi veya nesne gibi düşünemeyeceğimiz için tanımı gereği her açıklama ve temellendirme çalışmasının Tanrı'nın özünü çarpıtmış olacağı düşüncesindedirler. Buber'in Tanrı'sı için ise bu düşünceyi şöyle ifade etmek daha doğru olacaktır: insan ve dünya konusunda son sözü söyleyebilmek nasıl ki olmayacak bir şey ise Tanrı konusunda da nihai bir kaniya ulaşmak çelişkili bir düşüncedir. Bu nedenle O'nu isimlendirme çabaları, bu görev için yetersiz kalacak olan insan dilinin eksikliğine götürür. Çünkü bu düşünürlere göre aynı sözler hem Tanrı için hem de insan için kullanılamaz. Eğer bir söz insan için doğruysa tanrısalsal, Tanrı için doğruysa da insani düzenle ilgisi yoktur.⁹⁶ Fakat bu düşünce insanı bir bütün halinde değerlendirdiğimizde Tanrı'yı ve insanı anlamada eksik kalmaktadır. Bu açıdan bakıldığında insanın, kendini ve evreni bir bütün halinde anlayabilmesi için bir Tanrı fikrine sahip olması gerekmektedir. Tanrı ise insan ve evrenle aynı zamanda bunların arasındaki ilişkiler ile daha açık anlaşılabilir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kişinin öteki ile her bir karşılıklı diyalogu bu ilişki sürecinin bir parçasıdır. Buber bu düşüncesini Tanrı Tutulması kitabında şu sözlerle dile getirmektedir; "... Onlar en karanlıkta O'nun karşısında durup da artık "O,O" demekten daha çok bir ağızdan "Sen" diye feryat ettiklerinde ve ardından Tanrı'yı bu söze eklediklerinde bu, hepsinin yalvardığı gerçek Tanrı, tek hayat sahibi Tanrı, insanoğlunun Tanrısı değil midir? Onları işiten o değil midir? İşte bu sebepten dolayı Tanrı sözcüğü, bir başvuru sözcüğü, bütün beşeri dillerde her zaman takdis edilmiş bir ad olan sözcük değil midir?"⁹⁷

Zeki Özcan, İnsan ve Tanrı isimli kitabının çevirisinde metafizikçilerin Tanrı hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: "Minicik bir taş parçasına

⁹⁵ Gusdorf, İnsan ve Tanrı,s.21.

⁹⁶ Gusdorf, İnsan ve Tanrı,s.18.

⁹⁷ Buber, Tanrı Tutulması,s.20.

tanıdığı öz niteliklerini koruma hakkı ve özgürlüğünü Tanrı'ya tanımaz. O'na entelektüel şiddet uygular yani nasıl olduğunu anlamaya çalışmaktan çok nasıl olması gerektiğini söyler, daha doğrusu Tanrı'nın kendinin düşündüğü gibi olması gerektiğini ve gerçekten de öyle olduğunu söyler. Tanrı'nın öz niteliklerini ve özgün eylemlerini, insan ile ve tarih ile ilişkilerini yok sayar.”⁹⁸ Fakat bu bağlamda Buber'in düşüncesine bakıldığında tam tersi bir bakış açısının olduğunu görürüz. Buber, insanın eylemlerini, diğer insanlarla kurduğu ilişkileri veya insanı geçmişi ve kültürü ile birlikte bir bütün halinde incelemeyi gerekli görmüştür. ⁹⁹ Tanrı fikri, kültürün bir yansımasıdır. Dolayısıyla insanın Tanrı hakkındaki tutumu, evrene ve insanlara karşı tutumu hakkında fikir vermektedir. Bu sebeple Tanrı tasavvurundaki her bir değişiklik insan anlayışındaki değişikliği de beraberinde getirmektedir.

Kuşkusuz Tanrı hakkında birbirinden farklı birçok konuşma türü vardır. Bunlardan ben merkezli konuşmayı diyalojik bir ilişki içerisinde ele alan düşünürlerden biri de Martin Buber'dir.¹⁰⁰ Buber'in Tanrı hakkında konuşma şekli dinsel bir mistisizmi içermektedir. Mistik düşünceler ontolojik özleri itibariyle kişiden bağımsız olarak düşünülemezler. Dolayısıyla görünenin arkasında asıl var olanı görmek isteyen bir teist, araştırmamızın başında ele aldığımız bağlamı da dikkate aldığımızda Buber gibi içkinliği ve aşkınlığı birlikte kabul etmektedir. Ve bunun Tanrı'ya ulaşmada en kolay ve kestirme yol olduğunu düşünmektedir. Çünkü kendini Ben olarak kabul eden her bir anlam arayışındaki teist, önce kendinin bilincine, niçin yaratıldığının bilincine sonra çevresinin yani Sen'in bilincine en nihayetinde de asıl olanın yani Tanrı'nın varlığının bilincine ulaşmayı amaçlamaktadır. Söylemek istediklerimizi özetleyecek olursak Metin Yasa'nın bu konudaki şu cümlesini misal vermek mümkündür: “Ben-Sen-O ilişkileri bağlamında asıl önemli olan, Buber'in, bize, bizler için önemli olan her şeyi aracı kabul ederek gözlerimizi öncesiz ve sonrasız olan Sen'e çevirmemizi önermesidir. Nedeni ise her var olanda Sen'i sezebilmek, duyabilmek ve görebilmektir.”¹⁰¹

Tanrı hakkında ben merkezli konuşma imkânının dikkat çeken en önemli noktalarından biri elbette ki Ben'in ne anlama geleceğinin Ben'i anlamaya çalışan her

⁹⁸ Gusdorf, İnsan ve Tanrı,s.10.

⁹⁹ Buber, Tanrı Tutulması,s.98.

¹⁰⁰ Metin Yasa, *Rubaileri Işığında Mevlana'da Aşk ve İşlevi*, Elis Yayınları, Ankara,2010,s.80.

¹⁰¹ Metin Yasa, *Rubaileri Işığında Mevlana'da Aşk ve İşlevi*,s.81.

bir farklı kişi açısından değişiklik gösterecek olmasıdır.¹⁰² Öte yandan Ben-Sen-O kavramları ile yapılan Tanrı hakkındaki konuşmalar aslında aynı gibi sanılsa da birbirleri ile çelişebilmektedir. Örneğin; biri Ben kavramını karşıdaki kişiyi ifade etmede kullanırken başka biri kendine atıf yapmakta kullanabilir. Bu nedenle atıf yapanın ve yapılanın değişmesi ile birlikte özün yakalanması da zorlaşmaktadır.¹⁰³ Dolayısıyla bu tür ikili ilişkilerin kişiye göre değişmeyen veya yalnızca duygulardan oluşmayan bir ilişki olmadığı konusunda bize sağlam bir dayanak verememektedir.

Yukarıda dile getirdiğimiz düşünceyi biraz daha detaylandırarak olursak kişinin ortaya koyduğu her dini ifade, açık ya da kapalı olsun kişisel bir karaktere sahiptir. Çünkü her dini ifade kişinin yaşadığı farklı somut durumlardan kaynaklanır ve yaşanan birtakım deneyimler neticesinde dile getirilir. Buber bu konuda Descartes örneğini şu şekilde ifade etmektedir: “O’na birinci şahıs olarak konuşuyorken kulak verdiğimizde, sanki doğrudan kişisel tecrübenin sesini işitiyormuşuz gibi hissederiz. Fakat öyle değildir. Kartezyen ego cogitodaki Ben, bedenselliği Descartes tarafından bir şüphe konusu olarak devre dışı bırakılmış olan canlı, ruh-bedenden müteşekkil şahıs değildir. O, güya tamamiyle doğamıza ait tek fonksiyon olan bilincin öznesidir.”¹⁰⁴ Dolayısıyla düşünme faaliyeti kişinin, somut bir durum içerisinde tecrübe ettiği şeyden meydana gelmektedir. Bu sebeple onu düşünenden bağımsız değildir. Aynı zamanda bu durum buradaki düşünme faaliyetini gerçekleştirecek öznenin bir bilince sahip olmasını gerekli kılmaktadır. Buber düşüncesinde bu özneye “Ben” adı verilmektedir. Düşünme faaliyetini gerçekleştirebilen her Ben, artık yalnızca bir özne olmayıp kendisi ve karşıdaki ile konuşabilen bir var oluşa sahip olmaktadır. Fakat yalnızca Sen ile kurduğu karşılıklı ilişki ile kendisinin var olan Ben’ini tecrübe edebilir. Ve tüm bunlar neticesinde kendi Ben’ini fark edebilen kişi tecrübe dünyasını aşarak asıl hakikatle yani Tanrı ile konuşmanın yolunu bulmuş olmaktadır.

Tanrı ile ilgili tasavvurlar insan tecrübesinden hareketle oluşur. İnsan tecrübesi, Tanrı hakkında konuşabilmenin imkanı için adeta bir ham madde sağlar. Bu nedenle bir insanın Tanrı tasavvuru bir bütün halinde incelenmelidir. Öncelikle onun hayat tarzına, yetiştiği toplumun dindarlığının hususi biçimlerine dikkat edilmesi

¹⁰² Rober H. King, *Tanrı'nın Anlamı*, çev. Temel Yeşiyurt, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s.33.

¹⁰³ Rober H. King, *Tanrı'nın Anlamı*, s.38.

¹⁰⁴ Buber, *Tanrı Tutulması*, s.53.

gerekmektedir. Çünkü Tanrı hakkında konuşma ve Tanrı'ya yönelik anlam arayışında olan her insan, isterse Ben'inden yola çıkarak olsun ister çevresinden veya isterse dini metinlerden yola çıkarak olsun arayışı hiçbir zaman inanç ve düşünce dünyasından bağımsız değildir. Bu sebeple çalışmamızın bundan sonraki kısmında daha detaylı olarak ele alacağımız üzere, kişinin Tanrı ile konuşurken yaşayacağı her türlü mistik tecrübe biricik ve kişiye özeldir. J.Hick'in de dile getirdiği gibi: "Tanımak ya da teşhis etmek bir kavram sayesinde... olarak tecrübe etmektir ve bizim kavramlarımız, hayatlarına belli bir linguistik çevrede sahip olan sosyal ürünlerdir."¹⁰⁵ Dolayısıyla mistik tecrübeler, onu yaşayan kişinin düşünce dünyasından, dini anlayışından ve hayat tarzından bağımsız değildir. Onun dini anlama ve yorumlama biçimine göre şekillenmektedir.

Sözü edilen mistik tecrübeler, dini tecrübeye dayandırılmaktadırlar bu sebeple bu tür tecrübeler, Tanrı ile karşılaşmada bir tür buluşma ya da ittisal hali olarak değerlendirilmektedirler. Buber, bu tarz mistik tecrübeleri iki şekilde incelemektedir: İlk olarak bu şekilde bir tecrübe yaşayan kişi tüm dünyevi meşgalelerden, yaratılan varlıkların farklılıkları neticesinde ortaya çıkan tüm bölünmelerden ve arka planda asıl yaratıcıyı görebilmeyi engelleyen perdelerden kurtulur. İkinci olarak ise kişi, tecrübeyi Tanrı ile bir olabilme noktasında bir yöntem olarak kullanır.¹⁰⁶ İki incelemenin de merkezine bakıldığında, kişinin kendisinin yani "Ben" kavramının ortak olduğu görülmektedir. Ben, burada etken bir konumdadır ve yaşadığı tecrübenin farkındadır. Dolayısıyla Ben, Dünya'yı tamamen dışarıda bırakan değil edindiği tecrübe ile onu yorumlayan bir konumdadır. Bu yorumlama faaliyeti ise tecrübeyi yaşayan kişiden kişiye göre farklılık arz edeceği için söylenecek olan bütün sözler yaşanan tecrübenin birer yorumu olmaktan öteye gitmeyecektir. Ve bütün söylenecek sözler tecrübenin bizzat kendisini değil, onun yorumları olmaktadır.¹⁰⁷ Bu sebeple tüm bu konuşma çabaları asla tam anlamıyla Tanrı'dan söz etme olmamaktadır. Sonuç olarak bakıldığında konuşma yalnızca insanlara aittir ve insanlardan gelmektedir. Bu nedenle her yaşanan tecrübe insanın, kendi batını hayatını dile getirişi ve yine insandan söz etmesi olmaktadır.¹⁰⁸ Dolayısıyla yorumlayan kişiden bağımsız düşünülemez.

¹⁰⁵ J.Hick, *A John Hick Reader*, ed. P. Badham, Hong Kong, 1990,s.38.

¹⁰⁶ Buber, *Tanrı Tutulması*,s.103.

¹⁰⁷ Turan Koç, *Din Dili*, İz Yayınları, İstanbul, 2017,s.185.

¹⁰⁸ Rudolf Bultman, *What Sense Is There to Speak of God?, Religious Language and the Problem of Religious Knowledge*, ed. R.E Santoni, Bloomington-London, 1968,s.189.

Buber'in düşüncesini oluşturan mistik tecrübe meselesinin yukarıda kısaca değindiğimiz tarafının farklı bir noktadan açılmasını ele almakta fayda görmekteyiz. O da şudur: Buber'in temel felsefesini oluşturan bu tarz buluşma tecrübelerini bir teste tabi tutmak imkânsızdır. Bu nedenle gerçek bir buluşma ya da Buber'in ifadesi ile Tanrı ile konuşma tecrübesinde, aşırı duygular ile hayali olan şeyleri ayırabilecek nesnel ayırıcılara başvurmamız mümkün değildir. A.J. Ayer, bir teistin bahsedilen ayrımı yapamıyor oluşunu ironik bir şekilde şöyle ifade etmektedir: "Tecrübelerin kognitif tecrübeler olduğuna inanabilir, ancak bilgisini deneysel yollardan doğrulanabilir önermeler haline sokmadıkça kendisini aldattığından emin olabiliriz."¹⁰⁹ Bu sebeple Tanrı hakkında konuşurken bu tür ilişki tecrübesi ile ilgili meseleler, genellikle başka kişilerin iddialarının doğrulanması yoluyla sürekli mukayese edilmiştir.

Buber düşüncesinde varlığını duyumsatan mistisizmin en büyük başarısı Tanrı ile bir olma deneyimidir. Bu deneyimin birinci aşamasında kişi kendini diğerlerinden ayrı düşünür. O'na göre mutlak ilişki, bütün ilişkileri içine alır ve diğer ilişkilerin aksine artık bir cüz değil, içinde hepsinin tamamladığı ve bir hale geldiği bütündür.¹¹⁰ Evrende gördüğümüz insan ve doğaya ait şeyler asıl mutlak olanı oluşturmaktadır. Buber'e göre tüm bunların farkına varmak ise sadece zihinsel farkındalık ile değil aynı zamanda mistik tecrübe ile gerçekleşmektedir. İnsan, yaşadığı bu tür mistik tecrübe sayesinde anlatılamaz ve açıklanamaz bir aydınlanma yaşamaktadır. Öte yandan bir şeyin tecrübesi ile karşılaşmak o şeyin bizi etkilemesi ve dönüştürmesi anlamına gelmektedir.¹¹¹ Bu nedenle tecrübeyi yaşayan kişi duyuşal dünyanın farkına varmakta, onu görmeye başlamaktadır. Bu durumu Rodolf Otto Tanrı'ya atıfla şu sözlerle ifade etmiştir: "Mistik aşamalarda gizem, insana mukayesesi imkânsız bir mutluluk veren bir şey olarak özülle, olumlu ve özel niteliği içinde deneyimler. Ancak insan bu gizemin bütüncü gerçek özünü ne sözle anlatabilir ne de düşünerek kavrayabilir."¹¹² Nitekim mistik tecrübeyi yaşayan kişi bir farkındalık yaşar ve bunu kelimelere dökemeyebilir fakat önemli olan söz değil yaşanan tecrübedir.

¹⁰⁹ A.J.Ayer , *Language, Truth and Logic*, New York, 1952,s.120.

¹¹⁰ Buber,Ben ve Sen,s.150.

¹¹¹ M. Heidegger, *Dilin Doğası*, İnsan Bilimlerine Prolegomena Dil, Gelenek ve Yorum, der ve çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma yayınları, İstanbul 2002,s.29.

¹¹² A. R .,Mohapatra, *Dinsel Deneyim*, çeviren Metin Yasa, Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji, 2002, cilt: II, sayı: 5,s.205.

Buber, yaşadığı deneyimi kanıtlamak gibi bir çaba içerisine girmemektedir. Ona göre bu karşılaşmada önemli olan karşılaşma deneyiminin kendisidir. Tanrı ile konuşmak zaten ona göre aslolan gerçekliktir. Onun ifadeleriyle: “Bu öyle bir kesinliktir ki var oluşun anlamı fiilen yaşanan somutlukta elde edilir. Bilfiil yaşanan somutlukta elde edilen ve bize açılan bu anlam herhangi bir analitik ya da sentetik araştırma ile veya yaşanan somutluk üstünde teemmül ve tefekkürde bulunarak elde edileceği anlamına gelmez. Anlam, bizzat yaşanan eylemde ve anın irca edilemez dolaysızlığında tecrübe edilmek durumundadır.”¹¹³ Çünkü ona göre tecrübeyi açıklamak için kullanılacak her dini ifade onun anlamını ve içeriğini yeterince veremeyecektir. Öte yandan insan dünyasına ait kavramlar sınırlıdır ve aynı zamanda sınır koyucudur. Dolayısıyla her bir kavramlaştırarak açıklama faaliyeti bölme ve birleştirme demektir. Fakat Tanrı hakkında böyle bir şey düşünülemez.¹¹⁴ Buber bu durumu şu sözleriyle özetlemektedir:“ Tüm dini ifadeler, yaşanan ve elde edilenin sadece bir imasıdır.”¹¹⁵ Bu sebeple yorumlanamaz, açıklanamaz ve aktarılamaz oluşu bu tecrübelerin en açık sınırlılığıdır.

Bu tür tecrübeyi diğer tecrübelerden ayıran bir başka nokta da tecrübeyi yaşayan kişinin inanan bir mümin olmasıdır diyebiliriz. Dolayısıyla tecrübeyi yaşayan kişinin dile getirdiklerini dini düşüncesinden ayıramayacağımızı yukarıda ele aldıktan sonra tecrübenin inanan bir varlık olarak insandan yola çıktığını özellikle belirtmemiz gerekmektedir.¹¹⁶ Bu bağlamda Buber düşüncesinde yer alan mistik tecrübeye bakıldığında da Tanrı’ya inanan bir mümini, O’nunla konuşan veya O’nunla bir olan bir mümini görmekteyiz. Diğer bir deyişle iman eden bir birey ile karşılaşmaktayız. Bu sebeple Buber’in ifadeleri ile Tanrı; “O doğrudan, en yakın ve mütemadiyen muhatap olduğumuz, ifade edilemeyen ama hitap edilen bir Sen’dir.”¹¹⁷ Ve bu açıdan Tanrı, yalnızca hakkında konuşulan bir düşünce değil O aynı zamanda insanların kendisi ile karşılaşarak bir olduğu en yüce gerçekliği ifade etmektedir.

Mistik tecrübelerin bir özelliği de tecrübe sırasında yaşanan hayret, zevk, şükür, birlik olma gibi duyguların derin ve yoğun olmasıdır. Bu şekildeki tecrübeler,

¹¹³ Martin Buber, *Meaning and Encounter*, Religious Language and The Problem of Religious Knowledge, ed. R.E.Santoni, Bloomington London 1968, s.182.

¹¹⁴ W.T.Stace, *Time and Eternity: An Essay in the Philosophy*, London 1967, s.92. ; R.Demos Ducasse, *Are Religious Dogmas-Cognitive and Meaningful*, ss.182-183.

¹¹⁵ Buber, *Meaning and Encounter*, s.182.

¹¹⁶ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1987, s.67.

¹¹⁷ Will Herberg, *The Writing of Martin Buber*, New York, 1958, s.58.

yalnızca yaşandığı anda değil yaşandıktan sonra da yaşayan kişinin duygu ve davranışlarında büyük bir öneme sahiptir. Örneğin Buber'in, diğer varlıklar ile kuracağı ilişkiler bu tecrübelerle göre şekillenmektedir. Ya da diğer insanların kendi içinde yaşadığı aydınlanma bu tecrübeleri neticesinde meydana gelmektedir. Veya sadece sonuç odaklı bakılmadığında kişinin insanlarla, çevreyle veya Tanrı ve tabiatla kuracağı her türlü ilişki onu zaten bu tarz bir tecrübeye sokacak nedeni oluşturmaktadır.¹¹⁸ Dolayısıyla bunu yaşayan insan için tecrübe, hem tatmin edici hem de arzu edilir bir hale gelecektir. Yani Buber düşünesi ile özetleyecek olursak; insan, Tanrı ile bir olma ve konuşma halini zaten kendisi yaşamak isteyecektir.

Bu açıklamalardan sonra üzerinde tartıştığımız meselenin İslam kültürü açısından incelenmesinin çalışmamıza farklı bir bakış açısı sunacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda Tanrı hakkında konuşmanın imkânını Buber düşüncesi çerçevesinde yine onun ortaya koyduğu birtakım özgün kavramlar ile çalışmamızın üst kısımlarında ele aldık. Fakat Buber'in ortaya koyduğu bu fikirlerin İslam düşüncesinde çok daha önce tartışıldığının izlerini görmek mümkündür. Bu noktada İbn Arabi'nin şu sözlerine bakıldığında: “Ey O! Bir tür güzellik içinde öğelerimizi bizden gizlediğinde ve sen nedeniyle bizden gizlenene o dikkat çekince, sen nedeniyle bizden gizlenene yöneldik. O bize şöyle seslendi: Sen nedeniyle bizden gizlenen üzerinde dur, böylece biz nedeniyle senden gizleneni anlarsın. Destek talep ettik; destekledin. Yardımı diledik, yardım ettin. Oraya girebilmenin bilgisini istedik, öğrettin.”¹¹⁹ İbn Arabi'nin, varlığın özünü sezebilmeyi, görünenin arkasındaki asıl hakikati duyumsayabilmeyi yıllar evvelinden vurguladığını bu ifadelerinden sezebilmek mümkündür. Her ikisinde de ortak olan bir noktaya değinecek olursak, her ikisi de Tanrı karşısındaymış ve O'na sesleniyormuş gibi ifadeler kullanmaktadır. Bu seslenişte İbn Arabi'nin Tanrısı insana pratik hayatta geri dönütte bulunurken Buber'in Tanrısında bunu somut bir şekilde görebilmek mümkün değildir. Buber'in Tanrısı, sürekli vurguladığımız üzere insan ile yalnızca konuşmak için oradadır. Öte yandan İbn Arabi'nin kavramlarına bakıldığında varlığın asıl hakikatini fark edebilme vurgusunu Buber'in kullandığı hitap şekliyle ifade etmesi ve bunu Buber'den çok daha önce yapması ayrıca dikkat çekicidir. Ve

¹¹⁸ Buber, Tanrı Tutulması,s.98.

¹¹⁹ Metin Yasa, Rubailer İşığında Mevalana'da Aşk ve İşlevi,s.82.

yine Buber 'de görülen Ben ve Sen diyalogu İbn Arabi'nin Ben ve Sen merkezli dile getirdiklerinden daha derinlikli bir yapıya sahip değildir.¹²⁰

Bu noktada üzerine düşünülmesi gereken düşünürlerden biri de Mevlana'dır. Mevlana da Buber gibi Ben-Sen-O ilişkisini ben merkezli konuşma bağlamında ele almaktadır. Bu doğrultuda Mevlana'nın eserlerinde özellikle yer verdiği Tanrı'yla bütünleşme ve hepten O olma veya tanrısal yansının heyecanını yakalama¹²¹ amacı, Buber'in Tanrı ile bir olmak ve O'nunla konuşmak gayesi ile benzerlikler taşımaktadır. Ve yine aynı şekilde Buber de Mevlana gibi yalnızca Tanrı hakkında konuşmayı değil aynı zamanda Tanrı ile konuşarak O'nunla diyalog haline girmeyi öncelemektedir. Sözün özü, Buber düşüncesinde dile getirdiğimiz bazı meseleler İslam düşünürleri tarafından çok daha önce ele alınmış ve Buber 'den belki de daha derinlikli ve ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. Fakat meseleye İslam düşünürleri çerçevesinde daha detaylı olarak yer vermenin geniş kapsamlı bir incelemeyi gerektirdiğini dolayısıyla bu noktada çalışmamızın kapsamı itibariyle bu konuda eksik kalacağını düşündüğümüzden meseleyi bu kadarla noktalamanın isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Sonuç olarak bakıldığında, Buber'in Tanrısı hakkında konuşabilmek için mesele yalnızca metafizik ya da ontolojik açıdan değil din bilimleri, teoloji ve diğer insan bilimleri dikkate alınarak farklı yönleri ile incelenmelidir. Belki bu eksendeki bakış açısı ile Tanrı hakkında konuşurken Tanrı, evren ve insana dair açıklamalar getirmeye çalışan Buber'in bir başka özgün tarafı da budur. Buber, din dilinin insanın yaşayış tarzından ve dini düşüncesinden bağımsız olmadığını düşünmektedir. Din ile insan arasında da sıkı bir ilişki olduğunu kurmuş olduğu diyalog felsefesine yansıtılmış ve yaşanan karşılaşma tecrübelerini de bu bağlamda ele almıştır. Sözün özü Buber, insan bilimleri ile teolojii harmanlamış ve Tanrı'ya ulaşabilmek için insan ve evrenden yola çıkan özgün bir din dili felsefesi ortaya koymuştur.

3.2. Tanrı Hakkında Konuşmanın Özgünlüğü: Ben-Sen-O

Filozofların düşünce sistemlerine bakıldığında Tanrı hakkında konuşurken genel olarak Tanrı'nın, bir ya da birkaç niteliğinin üzerinde daha fazla durulduğu görülmektedir. Buber ise Tanrı anlayışını, Ben-Sen ve Ben-O ikili ilişkileri üzerine

¹²⁰ Metin Yasa, Rubaileri Işığında Mevalana'da Aşk ve İşlevi,s.83.

¹²¹ Metin Yasa, Rubaileri Işığında Mevalana'da Aşk ve İşlevi,s.85.

kurulan diyaloglarda aranabilecek bir sistem üzerine kurmaktadır. Buber'e göre bu kavramlar; insanın doğası, insan ilişkileri ve insanın, hem insan hem de evrenle olan ilişkilerinde belirleyici olan kavramlardır.¹²² Dolayısıyla Buber, bu kavramları bir tesadüf eseri kullanmamış aksine, bu kavramlara düşüncesini ortaya koyarken bazı işlevler yüklemiştir. Kuvvetle muhtemel bu ikili ilişkileri oluşturan kavramlar, insanın doğası ve aynı zamanda evrenle kurduğu ilişkinin temeli olması nedeniyle Buber'in Tanrı hakkında ortaya koyduğu düşünceler hala güncelliğini korumaktadır.

Günlük anlamdaki kullanımına bakıldığında Buber'in temel kavramlarından biri olan Ben zamiri, etken olan tarafı yani konuşanı göstermektedir. Bu bağlamda Ben zamiri, Buber düşüncesinde bir kişiyi veya kişiliği temsil etmektedir. Buber'e göre, kendini ifade etmeye çalışan bir kişi kendini en kolay bu zamirle ifade edebilir.¹²³ Bu nedenle Buber, düşünce sistemini ifade ederken Ben ve Sen, Ben ve O ikili ilişki sistemlerini kullanmış ve kendini en iyi ifade edebileceği Ben zamirini özellikle seçmiştir. Yukarıda da dile getirdiğimiz üzere bu ilişki sistemi Ben merkezlidir. Ben burada etkendir, karşısındaki her şey Ben'e göre şekil almaktadır. Dini ifadelerde bu ilişkinin Ben'i, dini duygunun öznesi olarak karşımıza çıkar. Ve Buber, bu düşüncesini ibadet örneği ile desteklemiştir.¹²⁴ Ona göre insanın ne dilerse dilesin Tanrı'yı karşılıklı ilişki ile idrak edilebilmesinden dolayı Tanrı ile konuşmasına ibadet adını veririz. Bir teist, bu karşılıklı ibadet haline içten bir şekilde yönelmiş ve her zaman isteklidir. Her bir farklı Ben'e göre değişen bu bir olma hali kendiliğinden ve kişiye özeldir.¹²⁵ Bu noktada dikkatleri çekeceği üzere hangi ikili ilişki olursa olsun temelinde Ben, yani öncelikle kendi halinin farkında olma durumu bulunmaktadır. Önce kendine yön verebilen, mevcut varlıklar ile kurduğu ilişkilerin farkına varabilen kişi bir üst kademe olan aşkın varlığın bilgisine sahip olabilmektedir.

Kendini arama hali kişinin etkin ve farkında olduğu bir durumdur. Bu sebeple Buber düşüncesinde yer alan Ben-Sen ve Ben-O ikili diyaloglarında kullanılan Ben, etkin ve faal bir konumdadır. Dolayısıyla insan yalnızca kendini arama sürecinde değil çevresini ve Tanrı'yı bulma noktasında da etrafına karşı aktiftir. Ben'in her bir farklı Sen ile kurduğu diyalogda farklı Sen'lere göre bir tavır alması ve aynı zamanda Tanrı ile kurduğu ilişkinin diğer ilişkilerine nazaran daha farklı oluşu buradaki aktifliğin ve

¹²² Ayrıntılı Bilgi için bkz: Martin Buber, Ben ve Sen,s.74.

¹²³ Buber, Ben ve Sen,s.131.

¹²⁴ Buber, Tanrı Tutulması,s.146.

¹²⁵ Buber, Tanrı Tutulması,s.146.

ilişkinin türüne göre oluşabilecek değişim ve dönüşümün en açık göstergesidir diyebiliriz. Buber'e göre insan, Tanrı'yı bulana kadar bu değişim ve dönüşümleri farklı ilişkiler kurarak yaşamaktadır.¹²⁶

Her iki ilişki türünde ortak olan Ben, yani Ben-Sen veya Ben-O farklı ilişkilerinde temel taraf olan Ben, bütün ilişkilerde aynı değildir. Ben ve Sen ilişkisindeki Ben, karşısında bulunduğu varlığın durumuna, başka varlığın gözlem ya da düşünce yapısına göre veya farklı zaman ve mekâna göre değişim göstermektedir. Her bir farklı karşılaşmada farklı bir Ben olmaktadır. Bakıldığında aslında her iki taraf da insani var oluşun bir tarafını oluşturmaktadır. Fakat buradaki problem, bu karşılıklı ilişki sürecinde hangi tarafın ilişkinin belirleyicisi olduğu sorunudur. Modern dönem ile birlikte iyice artan Ben sorunu, bu problemin esasını teşkil etmektedir denilebilir. Her şeyi yapıp başarabilen veya her şeye sahip olduğunu düşünen Ben, karşı taraftaki varlığın yani Sen'in varlığını dahi kabul etmemektedir. Bu durumda da karşı tarafın Sen'i ile kurulacak olan her türlü ilişki baştan itibaren onun varlığını ve benliğini kabul etmeyerek ilişkiyi imkânsız hale getirmektedir.

Ben ile Sen ilişki dünyasını kurmaktadır. Bu nedenle Ben, Sen'e tanımlayacağı, ölçüp biçeceği, kullanacağı ve kontrol altında tutacağı bir nesne gibi bakmaz. Ben-O dediğimizde ise ayrıntılara takılırız. O şeyi bir kişi gibi değil nesne halinde görürüz. Nesne halinde görebildiğimiz şeyi ise tecrübe edebiliriz. Bu yüzden tecrübe dünyası O'lardan oluşur.¹²⁷ Buber'in tecrübe dünyası ile ilgili ifadeleri şu şekildedir: "Tecrübe eden kimseler, dünyaya iştirak etmezler. Zira tecrübe, 'onların içinde'dir, onlarla dünya arasında değil. Dünya tecrübeye iştirak etmez. Kendisinin tecrübe edilmesine razı olur. Fakat ilgili değildir; çünkü hiçbir katkıda bulunmaz ve ona hiçbir şey olmaz."¹²⁸ Öyleyse Ben-Sen ilişkisinde her ikisi de aktif bir halde iken, tecrübe dünyasını oluşturan Ben-O ilişkisinde Ben, O'yu tecrübe eder ve O pasif bir halde tecrübe edilendir. İlişki içerisinde bulunduğum insanlara Sen dediğimde o insanı tecrübe etmem fakat onunla ilişki kurarım. Yalnızca bu ilişkiden çıktığımda onu tecrübe edebilirim. Nitekim tecrübe Sen'den uzakta meydana gelen bir haldir. Bu

¹²⁶ Buber, Ben ve Sen,s.165.

¹²⁷ Abdüllatif Tüzer, "Varoluşçu düşünür Martin Buber'in diyalog felsefesi ve bu felsefi yaklaşımın eğitim açısından uzanımları", FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi) 4/8, 2009,s.18,

¹²⁸ Buber, Ben ve Sen,s.74.

durumda Sen, O'dan daha çok şey bilir, daha fazla şey yapma ve olaylarla karşılaşma gücüne sahiptir.¹²⁹

Ben ve Sen ilişki kurduğunda karşılıklı ve doğrudan bir ilişki söz konusudur. Fakat ayrıntılara bakıldığında bu ilişkide hem pasiflik hem de aktiflik söz konusudur. Çalışmamızın ilk bölümünde ele aldığımız sorumluluk bilincinde de geçtiği üzere, kişi burada irade sahibi olarak bulunmaktadır. Yani kurduğumuz her ilişkide irade sahibi olarak seçebiliriz fakat yetkimiz Sen dünyasının yetki alanına girene kadardır. Buber bu hususta şöyle söyler; “Biz, kendi yolumuzda yürürken ve kendi yolunda yürüyerek bize doğru gelen bir insana rastlarsak, sadece kendi yolumuzu tanırız, onunkini değil; çünkü bizim için, onun hayata gelişleri, ancak karşılaşmadadır. Yaşamakla bildiğimiz mükemmel ilişki süreci, bizim yola çıkışımızdan dolayıdır. Diğer taraf sadece başımıza gelir, biz onu bilmeyiz. Karşılaşmada vuku bulur. Eğer ondan, karşılaşma ötesi bir şey olarak bahsederseniz, gücümüzden fazlasını kaldırmaya çabalamış oluruz. Bizim ilgimiz, itinamız diğer taraf için değil kendimiz için olmalıdır; lütuf için değil irade için.”¹³⁰ Bakıldığında yaratıcı ile kurduğumuz her ilişkinin kendine has bir yapısı bulunmaktadır. Dolayısıyla benim ilişkim ve yaratıcı ile karşılaşma tecrübem bana özeldir. Ve yine her karşılaşma türü birbirinden farklı olacağı için Sen'in karşılaşması da ona özel olacaktır. Meseleye başka bir açıdan bakıldığında ise herkesin Tanrı ile konuşma yolu birbirinden farklıdır ve bu konuşmayı varlıktan yola çıkarak mı, kâinattan yola çıkarak mı ya da başka bir insandan yola çıkarak mı gerçekleştireceğine kişi kendisi karar vermektedir. Fakat hangisi ile irtibat kurarsa kursun konuşmanın nihayeti yine ebedi Sen'e yani Tanrı'ya doğru olmaktadır.

İlişkilere ait çizgiler uzatıldığında, ezeli- ebedi Sen'de keşişir.¹³¹ Buber'e göre, her ilişkinin temeli aslında yaratıcı ile olan ilişkidir. Fakat Ben'in yaratıcıya ulaşabilmesi ancak Sen diyebilmekten geçer. Bu noktada Buber'in iletişim/ diyalog yolu ile kurduğu yöntemiyle asıl maksadı olan ezeli- ebedi Sen'e ulaşabilme amacını hissedebilmek mümkündür. Çalışmamızın ilk bölümünde de bahsettiğimiz üzere tüm ilişkilerin asıl maksadı Ben-Sen, Ben-O, Ben-Ben gibi temel kavramlar ile kurulan ilişkilerin, bu ikili diyaloglardan yola çıkarak ebedi Sen'e ulaşma uğraşısıdır. Bu açıdan her bir Ben, Sen, O ilişkisi düşünüldüğünde Tanrı hakkında konuşmak O'nu

¹²⁹ Buber, Ben ve Sen,s.145.

¹³⁰ Buber, Ben ve Sen,s.144.

¹³¹ Buber, Ben ve Sen, s.143.

anlamlandırmaya çalışmak demektir.¹³² Her bir Ben-Sen karşılaşmasında; kâinatla, tabiatla ve bunlar ile kurulan her ilişkide gerçek Sen'e ulaşma çabası bulunmaktadır. İşte bu nedenle Buber'e göre; "Dünya, ilahi bir oyun değildir, ilahi takdirdir. Dünya, insan, kişi, sen ve ben; hepsinin ilahi anlamı vardır."¹³³

İkili ilişkilerde ne Tanrı tanrısallığını ne de insan, insan olma özelliğini kaybeder. Bu karşılıklı ilişkinin kurulabilmesi için her iki tarafın da birbirine ihtiyacı bulunmaktadır. "Tanrı'ya her şeyden fazla ihtiyacınız olduğunu, her zaman kalben bilirsiniz. Fakat bilmez misiniz ki ezeli-ebedi bütünlüğü içinde Tanrı'nın da size ihtiyacı vardır? Eğer Tanrı ihtiyaç duymasaydı insan nasıl var olurdu ve siz nasıl var olurdu? Sizin var olmak için Tanrı'ya ihtiyacınız, hayatınızın manası olduğu için Tanrı'nın size ihtiyacı vardır."¹³⁴ Buber'in bu ifadesinden anlaşılacağı üzere, Tanrı'nın O'na inanan bir kula ihtiyacı bulunmaktadır. Kulun ise tüm arayışlarının, beklentilerinin sonunda bulmayı amaçladığı Tanrı bulunmaktadır. Fakat hiçbiri birbiri yerine geçmeden kendi tarafının ilişki konumunda bulunmaktadır. Yani ne Tanrı inanan bir kulun yerine getirmesi gereken görevleri yerine getirmekle sorumludur ne de inanan bir kul, Tanrı konumuna erişebilecek yetkinliktedir. Sözün özü, bu ilişkide her iki taraf da kendi tarafına has birtakım özelliklere ve yetkinliklere sahiptir.

Burada başka bir açıdan bakılması gereken noktalardan biri de insanın çifte doğasına yapılan vurgudur. Bu düaliteler yalnızca bireye vurgu yapılan ya da yalnızca bireysel insana yapılan vurgular değil her bir karşılıklı ilişkide kendi sistemini oluşturabilen yapılardır. Ve insanın insan ile ya da insanın çevresinde yer alan yaratılmış diğer varlıklar ile anlam kazanan bir düşünce sistemidir. Bu nedenle bir varlık olarak insan, her zaman kendisi gibi mevcut bir varlığın karşısında yer almaktadır. Nitekim bu karşılıklı ilişkiler sistemi daha önce başka sebeple dile getirdiğimiz fakat burada tekrar hatırlatma ihtiyacı duyduğumuz üzere Buber düşüncesinde, Ben-Sen ve Ben-O ikili kategoriler sistemi olarak hayat bulmuştur. Ve insan bu kategoriler vasıtasıyla ve kurduğu ilişkiler yoluyla var olan diğer varlıklarla ya da Tanrı ile konuşabilir. Şimdi ise bu kategoriler ile kurulan ilişkilere göz atalım.

¹³² Hemşinli, Mevlana ve Martin Buber'de Ben-Sen ilişkisi, s.1361.

¹³³ Buber, Ben ve Sen, s.151.

¹³⁴ Buber, Ben ve Sen, s.150.

İnsan, kâinat ve var olan her şey yaratıcının bizimle konuşmasıdır. Buber'e göre bu konuşma iki türlü olabilir. Birincisi; Ben-Sen arasında kurulabilecek ilişki ve ikinci olarak ise Ben-O arasında kurulabilecek ilişki. Her iki ilişki türüne bakıldığında, Ben tek başına değildir ve her iki durumda da bir ilişki içerisindedir. Bu noktada Ben'in bakış açısı ve kurduğu ilişki merkez konumdadır. Ben'in bakış açısına veya kurduğu ilişkiye göre karşımızdaki şey, Sen ya da O halini almaktadır. Öyleyse merkez konumda olan Ben de iki boyutludur.¹³⁵ Çünkü Ben'in ilişki içerisindeki kullanım durumlarına bakıldığında; Ben-Sen ilişkisindeki Ben temel kelimesi ile Ben-O ilişkisindeki Ben temel kelimesi birbirinden farklıdır. Martin Buber bu iki durum için "öz, mahiyet" kavramlarını kullanır. Ona göre, özler âlemi bu dünyanın dışında değildir. Özsel olan şey her ne ise burada ve şimdi olandır. Öz ve varoluş arasında hiçbir tezat söz konusu değildir. Kasti olarak böyledir. Karşılaştığımız her varlık, öze ait olarak görülür. Bir varlıktan başka hiçbir şey de öz değildir. Dolayısıyla bir şeyi bütün varlığımla veya bütün özümle yapmam, aynı şeydir.¹³⁶

Şahıs ve varlıkların ilişkiyi belirlediği kadar kavramlar ve kurulan ilişki türü de ilişkiye ait süreç ve durumlarda belirleyicidir. Bu açıdan bakıldığında ikinci ilişki türünde adı geçen ve Buber felsefesini anlamada oldukça önemli kavramlardan biri de "mütekabiliyet" kavramıdır. Ona göre, ilişki mütekabiliyettir.¹³⁷ Ben ve Sen varlığa veya dünyaya iştirak eder. Karşılıklılık ve iştirak esastır. İki varlık birbirlerinin içine akar; birbirine bütün varlıkları ile hitap edip cevap verirler.¹³⁸ Bu nedenle Ben, Sen'in üzerinde ekili olduğu gibi Sen de Ben'in üzerinde etkilidir. Örneğin; biz birilerine bir şeyler öğretirken aynı zamanda kendimiz de öğreniriz, bilgilerimizi zihnimize daha sistemli hale getiririz yani diğer bir ifade ile çalışmalarımızı bizler tasarlarız fakat çalışmalarımız da bu esnada bizi şekillendirir. Buber bu meseleyi şu şekilde ifade etmektedir; "İnsan, bir Sen'den dolayı Ben olur. Karşımızda bulunan, gelir ve gözden kaybolur; ilişki ile ilgili olaylar, şekil alır ve yayılırlar. Bu değişimler yüzünden, sabit tarafın bilinci, yani Ben bilinci, her seferinde daha fazla belirginleşir."¹³⁹ Ben ve O ilişkisine baktığımızda ise böyle bir mütekabiliyetten söz edemeyiz. Hiçbir zaman bir Ben'in, O'su olmamıştır. Çünkü O, Ben'den ayrı bir algılama ya da tecrübe objesi

¹³⁵ Buber, Ben ve Sen,s.71.

¹³⁶ Buber, Ben ve Sen,s.65.

¹³⁷ Buber, Ben ve Sen,s.85.

¹³⁸ Abdüllatif Tüzer, "Varoluşçu Düşünür Martin Buber'in Diyalojik Felsefesi ve Bu Felsefi Yaklaşımın Eğitim Açısından Uzanımları",s.19.

¹³⁹ Buber, Ben ve Sen,s.98.

değildir. Ben-O diyen bir insan müteakabiliyet halinde onlar ile karşı karşıya gelmez. Onları sadece ayrıntılarını sorgulamak için inceler ve düzenlemek için uzaktan izler. Öyleyse tecrübe dünyası, O dünyasının bir tezahürü olduğundan bir zaman ve mekâna bağımlıdır. Fakat Sen dünyası mekân ve zamana bağımlı değildir; o, karşılıklı bir ilişkiler dünyasıdır.¹⁴⁰ Sonuç olarak bakıldığında; ilkinde yani Ben-Sen haline yalnızca ilişki vasıtası ile ulaşılabilirken Ben-O haline ise ancak o ilişkinin kendisinden başlayarak ulaşılabilir.

Tecrübe dünyasının özünü oluşturan Ben-O ilişkisi, özünde vahiy merkezli bir karşılaşma modeline davet etmektedir. Georges Gusdorf'un sözü ile: "Tanrı, insanlara kendini dinletmek istediği zaman vahiyden yararlanmak yani insani biçimi ve insani dili, tarihi bir dünyada birleştirmek zorundadır."¹⁴¹ Bu noktada ele aldığımız meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için ilk olarak Buber'in vahiy nasıl tanımladığı irdelenebilir. Buber'e göre vahiy, mevcudiyetin ya da varlığın açığa çıkışıdır. Nesnenin tersine vahiy tarafından karşılaşma olarak ortaya çıkan mevcudiyet, özne ile bir başkası –bu bir ağaç, bir kişi, bir sanat eseri veya Tanrı- arasındaki alanı meydana getirir. Bu aradaki alan "karşılıklı" olarak tanımlanır. Bu karşılaşma belirli bir nesne veya benzeri kavramsal ya da dilsel içerik taşımaz. Dolayısıyla her bir Ben-Sen veya Ben-O diyalojik ikilikleri soyut bir kavramı değil, onun işaret ettiği ontolojik bir gerçekliği ifade etmektedir.¹⁴² Buradan da anlaşılacağı üzere Buber'e göre Tanrı salt kutsal veya soyut bir kavram değil ontolojik olarak insan ilişkilerinde ya da insanın tecrübe dünyasında somut olarak var olan bir kavramdır. Bu açıdan insan, Tanrı ile karşılıklı ilişki kurar, O'nunla diyalog halindedir. Bu sebeple Tanrı'nın vahiy ile muhatap olan insan, aslında Tanrı'nın kendisi ile ilişki kurmuş olur.

O dünyasında ister fiziki olsun ister psikolojik olsun her olayın bir sebep yüzünden olduğu düşünülür. Bu nedenle O dünyasında nedensellik hâkimdir. Bir amaç ve sebep doğrultusunda olduğu düşünülen bu olaylar, O dünyasının kesintisiz bütünlüğüne aittir ve tabiatın ilmi düzeni için temel önem taşır.¹⁴³ Buna karşın Ben-Sen ilişkisinde ise nedensellikten bahsedilemeyeceği gibi nedensellik, onların ilişkisini de düzenleyemez. Onlar sadece birbirleri ile müteakabil olarak, hiçbir sebebe bağlı

¹⁴⁰ Buber, Ben ve Sen, s.102.

¹⁴¹ Georges Gusdorf, İnsan ve Tanrı, s.22.

¹⁴² Zank, Michael, Zachary Braiterman, "Martin Buber", Stanford Felsefe Ansiklopedisi, eds. Edward N. Zalta ve Uri Nodelman, 2023. URL=<<https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/buber/>>.

¹⁴³ Buber, Ben ve Sen, s.118.

olmadan serbestçe karşı karşıya gelirler. Dolayısıyla bakıldığında Ben ve Sen ilişkisinde bir özgürlük söz konusudur. İşte bu ilişkinin bilincine varıp ebedi Sen ile irtibata geçebilen kişiler karar verme gücüne sahiptir. Kendi kararlarını alabilme gücüne sahip insanlar ise hürdür, çünkü o insanlar Buber'e göre varlık huzuruna adım atmışlardır.¹⁴⁴ Diyalog içinde olmak, insanın ötekine kendi düşüncelerini veya tavırlarını dayatması değil, karşılıklı bir gerçekliği istemesidir.¹⁴⁵ Bu nedenle kendisine hürriyet verilen kişi, üzerinde nedensellik baskısı hissetmez. O kişi hayatının bir tabiatı icabı Sen ile O arasında gidip geldiğini bilir ve bunun da anlamının farkındadır. Yine Buber'e göre, eğer zorunluluk denilen bir şey olsaydı da bu durum o kişiyi korkutmazdı çünkü o insan burada hakiki zorunluluk olan kaderi tanımıştır. Bu yüzden ona göre: "Kader ve hürriyet, birbirlerine bağlıdırlar. Kader ile ancak hürriyeti gerçekleştiren kimse karşılaşır."¹⁴⁶ ve "Kader, insanı sıkıştırıp kımıldamaz hale getiren bir cendere değildir; hayata hürriyetten başlayanların dışında onunla karşılaşan kimse yoktur."¹⁴⁷

İnsanın kaderle karşılaşması bir nevi hürriyetinin karşılığıdır. Nitekim bu durumda kader insanın sınırlandırılması değil tam aksine tamamlanmasıdır. Bu tamamlanmışlığı hissedip hürriyetinin arkasında olan insan, O dünyasına dönse bile üzerinde nedensel zorunluluk hissetmez. Aksine, bu farkındalığa sağlıklı bakan insanların maneviyatında bir artma gözlemlenmekte ve o kişide güven duygusu gelişmektedir. Kendisinde gelişen bu duyguları da karşısındaki bütün insanlara aktarabilir. İşte bu insanlar karşılaşmaları sonucu bir yerlerde asıl Sen'i hissetmiş kişilerdir. Fakat asıl Sen'i hissedemeyen kişilerin, O dünyaları da durgunlaşır ve parçalanır. Nesnelere dünyasına kendini kaptıran bu kişiler için ise artık varlığa ve oradan da asıl Sen'e ulaşma imkânı bulunmamaktadır. İşte bu kişiler nedenselliği, üzerinde baskıcı ve zulmedici güç olarak nitelendirirler. Bu noktada ise kişiye Sen'in durumu hakkında şu soruları sormak mümkündür: Sen; varlık, hak, sorumluluk,

¹⁴⁴ Buber, Ben ve Sen,s.119.

¹⁴⁵ K. N Cissna, R. Anderson, *Moments of Meeting: Buber, Rogers, and the Potential for Public Dialogue*, New York: State University of New York Press, 2002,s.57.

¹⁴⁶ Buber, Ben ve Sen,s.120.

¹⁴⁷ Buber, Ben ve Sen,s.125.

insanlık itibariyle ne tür bir konumdadır? İşte tüm bunlara verilecek her cevabın arkasında sen’i/ötekiyi algılayış biçimimiz büyük rol oynamaktadır.¹⁴⁸

Bu tür bir algılayış biçimi sonucunda nedenselliği, alınyazısı olarak nitelendiren Buber’e göre kader, ya da diğer bir ifadeyle alın yazısı kişiyi sürüklemeyi; kişiyi bekler. Kişi, kaderinin onu nerede beklediğini bilmeksizin ona doğru ilerlemelidir.¹⁴⁹ Kendi iradesi ile yön veremediği konularda ise alınyazısını bulabilmek için kendisini büyük iradeye -yaticıya- teslim etmelidir. Buber, bu teslimiyeti şu ifadelerle açıklamaktadır; “Kişi, dünya içindeki varlık yoluna çıkan şeye, onunla beraber sürüklenmek için değil, daha doğrusu, kişi tarafından gerçekleştirilmesini istediği tarzda ona ihtiyaç duyarak, -insan ruhu ve ameliyle, hayatı ve ölümüyle- gerçekleştirmek için kulak verir. Ben, kişi ‘inanır’ dedim; fakat bu, kişi ‘karşılaşır’ demektir.”¹⁵⁰ Nitekim ebedi Sen’i hissedemeyen kişiler inanmaz, bu nedenle karşılaşamaz. Bu kişi, karşılaşmadaki birlikteliği bilemez ve nesnelere dünyasına öylesine dalmıştır ki sadece dünyevi istekler ile o nesnelere kullanmaya odaklanmıştır. Bu tür insanlar sürekli bir şeyleri oldurmak isterler ve olacıklara müdahalede bulunmak isterler. Buber bu tür insanları kaprisli insan olarak nitelendirir ve bu tür kişiler hakkında şöyle söyler; “Kaprisli adamın inanmayan özü, inançsızlık ve kapristen, amaçları tespit ve araçları tasarlamaktan başka bir şey algılayamaz. Onun dünyası; birçok amaç ve araç hariç, fedakârlık ve lütuftan, karşılaşma ve şimdi anlayışından mahrumdur. Amaç ve araçlara düşkün bir kişi olarak farklı olamazdı ve işte bunun adı kötü kaddedir.”¹⁵¹ Nitekim varoluşunu gerçekleştirememiş ve Ben’inin farkına varamamış bu ümitsiz kişiler ancak kendi öz yıkımlarını gerçekleştirebilirlerse bu, onlar için bir başlangıç olabilir diğer bir ifade ile geri dönüşün bir başlangıcı.¹⁵²

Martin Buber bu tür bir geri dönüş amacıyla var oluşunu gerçekleştirme uğraşında olan insanlar için “öz bilinçlilik, benlik” kavramlarını kullanmaktadır.¹⁵³ Ben temel kelimesini ele aldığımızda; ben herhangi bir nesneyi görüyorum dediğimizde veya ben, seni görüyorum dediğimizde Ben burada yalnızca, gerekli bir zamir ve orada konuşan kişiyi ifade etmek üzere kullanılmış bir kelimedir. Fakat

¹⁴⁸ Mehmet Ulukütük, “Martin Buber ve Hans Georg Gadamer’in Felsefelerinde Ben-Sen İlişkilerinin Ahlaki Açılımları”, *Birey ve Toplum*, Cilt 1, Sayı 1,2011,s.100.

¹⁴⁹ Martin Buber, *Ben ve Sen*,ss.127-128.

¹⁵⁰ Martin Buber, *Ben ve Sen*,s.128.

¹⁵¹ Martin Buber, *Ben ve Sen*,s.128.

¹⁵² Martin Buber, *Ben ve Sen*,s.129.

¹⁵³ Martin Buber, *Ben ve Sen*,s.130.

kendini bilme bilinci yani “öz bilinç” bu ifadelerden farklıdır. Üstelik bu açıdan bakıldığında Ben-Sen temel kelimesindeki Ben, Ben-O temel kelimesindeki Ben’den de farklıdır. Ben-O temel kelimesindeki Ben, bir ego (benlik) olarak düşünülür. Ve onu bir tür benlik, öz bilinç veya kendi kendini bilme bilinci olarak ele alırız. Böylece buradaki Ben’i bir özne olarak kabul etmiş oluruz. Dolayısıyla özne olan Ben, O dünyası ile girdiği diyalogda onu tecrübe etme ve kullanma bilincine sahip olmaktadır. Temel kelime Ben-Sen ilişkisindeki Ben’e bakıldığında ise onu bir şahıs olarak ele alırız. Öyleyse benlik, kendini diğer benliklerden ayrı tutarak ifade edilebilirken şahıslar, başka insanlarla ilişki kurarak kendi benini ifade edebilirler. Nitekim iki durumda da kişi, varlık oluşu ve varlık ile ilişki kurup varlık alanına katılması sebebiyle kendi bilincinin farkına varabilir. Buber, bu durumu şöyle ifade etmektedir; “Kişi, ‘Ben’im; ego, ‘İşte ben böyleyim’ der. Kişiye göre ‘kendini bil, kendini tanı’ demek: kendini varlık olarak bil, tanı demektir. Egoya göre ise başka bir yol ile bil demektir. Kendisini diğerlerinden ayrı tutarak; ego, varlığı terk eder.”¹⁵⁴ Fakat en nihayetinde bakıldığında her ikisi de Ben’in içinde yaşamaktadır ve hangisinin kuvvetli olacağına Ben karar vermektedir. Bu durum öte yandan sorumluluk bilincini de beraberinde getirmektedir. Çünkü insan sadece seçebildiği ve sonuçlarını üstlenebildiği şeye karşı bir sorumluluk bilinci taşır. Nitekim ancak sorumluluk üstlenebilen bir kişi benlik ve kimlik inşası için adım atmaktadır. Ve aynı zamanda karşısındaki insanlar ile girdiği diyalogda bu benlik ve kimlik inşasını arayabilecektir.

Bir bakıma kişiliğin ve şahsiyetin teşekkül etmesinde Tanrı’yı bir ilke ya da varlık olarak görme, insanın kendini de bir fikir ve müsvedde varlık olarak kavraması anlamına gelecektir. Çünkü insan, kendi varoluşunu Tanrı sayesinde gözlemleyebilir veya ortaya koyabilir. Bu sebeple insanın kişiliğin oluşmasına bir bakımda Tanrı karşısında insanın kendine şekil vermesi diyebiliriz.¹⁵⁵ Nitekim bakıldığında tüm bu kimlik arayışları, öz bilinç çabaları ve Sen ile kurulan ilişki kişiyi aslında asıl Sen’e; ebedi Sen’e götürecektir. Çünkü varlık ile kurulan irtibat aslında Tanrı’ya hitaptır; Tanrı ile konuşmadır. Diğer bir deyişle insanın Tanrı ile karşılaşmasıdır.

Karşılaşma, ilişki halini ifade eden önemli nitelendirmelerden biridir. Buber’e göre karşılıklı olma hali sayesinde Ben-Sen ilişkisini gerçek bir ilişki olarak

¹⁵⁴ Martin Buber, *Ben ve Sen*, s.133.

¹⁵⁵ Aliye Çınar, *Martin Buber’de Varoluş ve Etik: ‘Ben-Sen’ İlişkisi*. Değerler Eğitimi Dergisi, 2006, s.12.

değerlendiririz. Bu ilişkide Sen; tümüyle öteki olan, karşımda duran, bana hitap eden ve hitabına karşılık mukabelede bulunduğum bir kişi/varlıktır. Bu ilişkide Sen evreninin ışığında değil, evren Sen'in ışığında görülür. Fakat Ben-O ilişkisinde bu şekilde bir karşılıklılıktan söz edemeyiz. Bu nedenle Ben-O ilişkisi gerçek bir ilişki değildir.¹⁵⁶ Buber karşılıklı olma halinin önemini Ben ve Sen isimli eserinde şu ifadelerle destekler; “Gerçek hayat, bütünüyle karşılaşmadır.”¹⁵⁷ Veya başka bir ifadesine bakıldığında; “Ben-Sen birer karşılaşma halidir. Sen ile Ben karşılaşır ve doğrudan bir ilişki içerisinde olur. Bu ilişki, seçme, seçilme, pasif ve aktifliği aynı anda içerisinde barındırır. Ben, Sen’i seçer ve aktiftir fakat bu süreçte seçilen Sen pasif bir haldedir. Dolayısıyla asli konumda olan Ben, bu ilişkideki temel unsurdur. Fakat Ben olmak için, Sen’e gerek vardır; ben, Ben olmak için Sen der.”¹⁵⁸

Buber düşüncesine göre karşılaşma mantığı son derece sembolik bir durumdur. Bu tür karşılaşmalar içerisinde belirsizlik ve çelişkiler barındırmaktadırlar. Karşılaşma mantığına göre tecrübeyi yaşayan kişi tecrübeyi elde edebilme vasıtasıdır. Tecrübenin kaynağı olan insan, bu belirsizlik ve çelişkinin asıl kaynağıdır. Karşılaşmayı yaşadığı anda insan yaşadığını doğrudan doğruya ifade edemez çünkü bu tür tecrübelerin çoğu yaşandığı anda unutulmuştur. Ya da yaşanan tecrübe kişiden kişiye göre farklılık göstereceği için yorumu da anlatıcıya göre farklılık gösterecektir. Profesör D.M Baillie, bu çelişkinin temelindeki paradoksu şu sözleri ile açıklamıştır: “Çelişkinin her dini düşüncede ortaya çıkmasının nedeni, Tanrı’nın hiçbir dini düşüncemizle ve sonlu düşüncemizin hiçbir kategorisiyle tam olarak kavranamamasıdır. Tanrı yalnız doğrudan kişisel bir ilişkide, Ben’in, Sen’le bir diyalogunda bilinir. Bu diyalogda Tanrı bize hitap eder ve biz O’na cevap veririz.”¹⁵⁹ Tanrı’nın insanın dünyasına ait bir nesne değil manevi bir konu olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla, “Tanrı her kelitemizden ve bütün kategorilerimizden kaçır. O’nu ne nesnelleştirebiliriz ne de kavramlaştırabiliriz. Bu risklere girdiğimizde derhal çelişkiye düşeriz.”¹⁶⁰

Tüm bu açıklamalardan sonra sonuç olarak bakıldığında Buber Tanrı anlayışını, Ben-Sen ve Ben-O ikili ilişkileri üzerine kurulan diyaloglarda aranabilecek bir sistem üzerine kurmuş ve aynı zamanda bu kavramlara birtakım işlevler yüklemiştir. Ben kavramı ona göre bazen bir benliği bazen ise bir kişiliği ifade

¹⁵⁶ Buber, Tanrı Tutulması,s.9.

¹⁵⁷ Buber, Ben ve Sen,s.80.

¹⁵⁸ Buber, Ben ve Sen,s.79-80.

¹⁵⁹ D. M. Baillie, *God was in Christ, Londres: Faber and Faber, 1948, Paris,s.108.*

¹⁶⁰ Baillie, God was in Christ,s.108.

etmektedir. Her bir Sen ise farklı ötekilikleri işaret etmektedir. Bu kavramlardan farklı bir işlev yüklenen O, insanın tecrübe dünyasına atıfta bulunur ve Ben ya da Sen gibi ilişki içerisinde etken veya faal bir konumda değildir. Ben, Sen ve O kavramlarında ortak olan yalnızca kendi aralarında kurulan her bir ilişkinin ezeli-ebedi Sen’de son buluyor olmasıdır. Bu sebeple Buber düşüncesinde yer alan kavramların kurduğu ilişkiler ve evrende var olan şeyler ile diyaloga girilen her şey Tanrı’ya ulaşmada birer araçtır. Bu yüzden insanın evrende var olanlar ile her bir karşılaşması aslında bir nevi Tanrı ile karşılaşmasıdır.

4. SONUÇ

Buber düşüncesinde merkezi fikir, insan ilişkilerinden yola çıkarak nihai hedef olan Tanrı'ya ulaşmaktır. Bu nedenle insan sürekli var olan diğer varlıklar ile ilişki halindedir. Bu ilişkinin Buber'e göre üç şekilde kurulabildiğini görmekteyiz: İnsanın diğer insanlarla kurduğu ilişki, insanın şeyler ile arasında kurduğu ilişki ve aslında her ilişkinin de temelini oluşturan insanın, Tanrı ile kurduğu Ben ve ebedi Sen ilişkisi. Buber, Tanrı'yı yalnızca anlamayı değil aynı zamanda kurduğu diyalog felsefesi ile Tanrı ile ilişki içinde olmayı öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla Buber'e göre her bir farklı Sen ile kurduğum diyalog ebedi Sen'i bulduğum yani diğer bir ifade ile Tanrı ile konuştuğum farklı bir diyalogdur.

Buber'e göre, insanlar Tanrı'ya hitap ederler buna mukabil Tanrı da insanlara hitap etmektedir. Bu durumda Buber'in ortaya koymak istediği düşüncenin asıl hedefi ve bizim de çalışmamızda üzerinde durmaya çalıştığımız mesele olan, Buber'in Tanrısı hakkında konuşabilmenin imkânı, Tanrı'nın mahiyeti hakkında bilgi ortaya koymak değil Tanrı ile konuşabilmek, O'nunla iletişim kurabilmektir. Buber'in eserlerini incelerken dikkatimizi çektiği üzere Buber'in, Tanrı insanlara hitap ediyormuş gibi ifadelerle özellikle yer vermesi bu düşüncemizi desteklemektedir.

Buber, insanın içinde bulunduğu dünyada sürekli ilişki içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Onun bu düşüncesine diyalog felsefesi adını vermekteyiz. Ona göre bu diyalog, yalnızca insanın insan ile olan ilişkisiyle sınırlı değildir. Yukarıda dile getirdiğimiz düşünceleri biraz daha açacak olursak Buber'e göre bu ilişki, insanlarla kurulabildiği gibi aynı şekilde tabiatla ya da Tanrı'yla da kurulabilir. Bu farklı ilişki çözümlerine dayanarak Buber, insanın birçok yolla farklı şekillerde ilişki kurabileceğini söylemektedir. Fakat en gerçek ve en nihai ilişki Buber düşüncesinde, Tanrı ile kurulan ilişkidir. Dile getirdiğimiz üzere insan diğer varlıklarla elbette çeşitli nedenlerle ilişki kurabilir fakat ona göre asıl amaç, bu ilişki yollarının her biri sayesinde asıl Sen'e yani Tanrı'ya ulaşmaktır. Bu nedenle Buber felsefesinde merkezi kavram olan Ben, her bir farklı Sen ile karşılaştığında aslında Tanrı ile karşılaşmaktadır.

Buber, ilişki üzerine düşüncelerini ortaya koyarken Ben-Sen-O kavramlarını ve bu kavramların kendi içinde kurduğu diyalojik ilişkileri kullanmaktadır. Metinlerini okurken özellikle dikkatimizi çektiği üzere bu kavramları seçmesi tesadüf değildir. Öte yandan bu kavramlar, Buber'in Tanrı düşüncesini ortaya koymada önemli işlevler yüklenmektedir. Ben-O kelime çifti deneyim dünyasına ait iken Ben-Sen kelime çifti ise ilişki dünyasına ait kurucu unsurlardır. Kurucu unsurların temeli olan Ben, onun diyalog felsefesinde merkezi bir konumda bulunmaktadır. Çünkü insan, ilişki kurmaya Ben diyerek ve Ben'inin farkında olarak başlar. Kendi Ben'inin farkında olarak diğer Sen'lerin bilincine erişebilir. Dolayısıyla bu noktada şunu söyleyebiliriz ki Buber'in Ben'i, aktif ve bilinçli bir Ben'dir. Karşısındaki varlığa göre şekil alabilir, değişim ve dönüşüm geçirebilir. Nitekim Buber'in özellikle seçtiği bu kavramların, tek başlarına kullanıldığında veya ikili ilişkilerdeki kullanımlarına bakıldığında Buber için asıl olarak ne ifade ettiklerini fark edebilmenin, onun düşünce sistemini anlamada önemli bir rol oynayacağı kanaatindeyiz.

Buber düşüncesinde Tanrı, âlemde var olan varlıklar ile konuşur ve âlemde var olan her şey vasıtası ile Tanrı bulunabilir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir nokta bulunmaktadır. O da şudur: Buber'de Tanrı hakkında konuşmanın özgünlüğünden bizim anladığımız yalnızca Tanrı hakkında konuşmak değil aksine Tanrı ile konuşma, Tanrı ile buluşma ve Tanrı ile bir olma halidir. Bu sebeple Buber'e göre Tanrı hakkında bilgi sahibi olunamayacağı gibi O'na inanmak için de varlığının kesin olarak kanıtlanmasına gerek yoktur. Teist, bunun farkında olarak Tanrı'ya inanır. Nitekim Buber'e göre Tanrı hakkında konuşmanın imkânı, Tanrı hakkında bilgi sahibi olmak değil doğrudan Tanrı'nın kendisi ile ilişki kurmak, O'nunla konuşmaktır.

Ona göre Tanrı çift yönlü bir özelliğe sahiptir. Yukarıda da bir sebeple dile getirdiğimiz üzere Buber'in Tanrısı, insanlarla ilişki kurabilir hatta konuşabilir. Evrene müdahale eder, hatta evreni düzenler ve onu korur. Bu nedenle Buber düşüncesinde, evren ile kurduğu ilişki ile içkin olan Tanrı, tamamen evrenin kendisi olmamakla aşkın kabul edilmektedir. İçkinliği ve aşkınlığı içerisinde aynı anda barındıran bu düşüncesinden hareketle Buber'in, Panenteistik bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Buber'in metinlerinde hissettiğimiz düşüncelerden biri de insanın, Tanrı ile konuşarak mistik bir birlik içerisinde olmasıdır. Onun anlatmaya çalıştığı birliğin, insan, âlem ve Tanrı'nın birliğini içerdiğini söyleyebiliriz fakat bu bir olma hali yalnızca birliktelik içermez. Aynı zamanda Tanrı ile mistik birlik içerisine katılma halini de ifade etmektedir. Buna ilişkiye ya da diyaloga katılmak diyebiliriz fakat burada asıl hedef Tanrı ile karşılıklı konuşmaya katılmaktır. Nitekim Buber düşüncesinde, insanın yaşamı boyunca elde edebileceği en üst amaç Tanrı ile bir olmaya çalışmaktır.

Ele aldığımız bir olma tecrübesine katılan kişi için mistik bir deneyim yaşadığını söyleyebiliriz. Fakat bu noktada, yaşanan tecrübenin doğrulanabilirliği sorunu karşımıza çıkmaktadır. Buber'in ortaya koyduğu bu tür tecrübelerin öznel oluşu ve kişinin başından geçen mistik deneyim, yaşayan kişinin dini görüşü ya da hayat tasavvurundan ayrı düşünülmemeyeceği için Ben'in yaşadığı her bir tecrübe tartışmaya açıktır. Veya başka bir açıdan bakıldığında ise, her bir Sen'in yaşadığı Tanrı ile konuşma tecrübesi birbirinden farklı olacağı için yaşadığı deneyimi aktarımı da farklı olacaktır. Bu nedenle Tanrı'yı, O'nunla konuşandan bağımsız değerlendirmemeli ve Tanrı ile ilgili tasavvurların insan tecrübesinden hareketle oluştuğu, bu yüzden de insandan bağımsız ele alınamayacağı unutulmalıdır. Fakat bu noktada özellikle söylenmelidir ki Buber'in, Tanrı ile olan konuşma tecrübesini kanıtlamak gibi bir amacı bulunmamaktadır. Onun için asıl amaç bu konuşma tecrübesinin kendisini yaşamaktır. Bir diğer ifade ile ulaşmak istediği nokta; Tanrı'yla karşılaşmak, O'nunla ilişki kurmaktır.

Sonuçta Buber; insan ilişkileri, insanın diğer insanlarla kurduğu ilişkilerde yakınlık veya uzaklık tarzlarıyla, insanın diğer insanlarla ve doğadaki öteki varlıklarla olan etkileşimleri ile kurduğu teorik diyalektik bir felsefe ortaya koymaktadır. Buber'in düşüncesinin daha iyi anlaşılabilmesi için görünenin arkasındaki görünmeyen asıl hakikati görmeye çalışmalı, şekli düşünceden ziyade özü düşünme kademesine geçilmelidir. Öte yandan Buber'in Tanrı fikrini, bu dünyanın dışında aramak doğru bir çıkarım olmayacaktır. Çünkü Buber'in nihai amacı dünyada var olanlar aracılığıyla asıl Sen'i görebilmektir. Bu sebeple Buber'in Tanrısına dünyayı bir kenara bırakarak değil dünyadaki varlıklar ile ilişki kurularak ulaşılabilir. Sözün özü, Buber düşüncesinde insanın karşılaşma tecrübelerinin her biri için Tanrı'ya götürülen yollardır denilebilir.

KAYNAKÇA

- Arıcan, M. Kazım, Spinoza'nın Tanrı-Âlem İlişkisinde İçkinlik Aşkılık Problemi, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt X/1, Haziran 2006, ss.127-143.
- Aydın, Mehmet, Din Felsefesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1987.
- Ayer , A.J., *Language, Truth and Logic*, New York, 1952.
- Baillie, D. M. , *God was in Christ, Londres: Faber and Faber*, 1948, Paris.
- Buber, Martin, Daniel: Dialogues on Realization, Holt/Rinehart/Winston 1913.
- Buber, Martin, *Meaning and Encounter*, Religious Language and The Problem of Religious Knowledge, ed. R.E.Santoni,Bloomington London 1968.
- Buber, Martin, Ben ve Sen, , çev. İnci Palsay, Kopernik Yayınları, İstanbul,2019.
- Buber, Martin, Genuine Dialogue and the Possibilities of Peace, Collected Essays, 1957.
- Buber, Martin, Tanrı Tutulması, çev. Abdullatif Tüzer, Lotus Yayınları, Ankara, 2000.
- Bultman, Rudolf, *What Sense Is There to Speak of God?, Religious Language and the Problem of Religious Knowledge*, ed. R.E Santoni, Bloomington-London, 1968.
- Cissna, K. N., R. Anderson, *Moments of Meeting: Buber, Rogers, and the Potential for Public Dialogue*, New York: State University of New York Press, 2002.
- Çınar, Aliye, *Martin Buber'de Varoluş ve Etik: 'Ben-Sen' İlişkisi*. Değerler Eğitimi Dergisi, 2006, ss.9-27.
- Düzgün, Şaban Ali, *Varlık ve Bilgi: Aydınlanmanın Keşif Araçları*, Beyaz Kule, Ankara, 2008.
- Erdem, Hüsamettin, *Panteizm ve Vahdet-i Vücut Mukayesesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara,1990.

- Freidman, Maurice, *Martin Buber: The Life of Dialogic*, Harper, New York, 1960.
- Gregor Smith, Ronald, “*Martin Buber*”, çev. Mehmet Dağ, *Makers of Contemporary Theology*, Londra, 1966.
- Gusdorf, Georges, *İnsan ve Tanrı*, çev. Zeki Özcan, Bursa, 2012.
- Heidegger, Martin , *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H.Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011.
- Heidegger, Martin, *Dilin Doğası: İnsan Bilimlerine Prolegomena Dil, Gelenek ve Yorum*, der ve çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma yayınları, İstanbul, 2002.
- Hemşinli, Hakan , *Mevlana ve Martin Buber’de Ben-Sen ilişkisi*, Uluslararası Mesnevi Sempozyumu, Urumiye, İran, 2014, ss.1189-1207.
- Herberg, Will, *The Writing of Martin Buber*, New York 1958.
- Hick, John., *A John Hick Reader*, ed. P. Badham, Hong Kong, 1990.
- King, Rober H., *Tanrı’nın Anlamı*, çev. Temel Yeşiyurt, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001.
- Koç, Turan, *Din Dili*, İz Yayınları, İstanbul, 2017.
- Mohapatra, A.R. , *Tanrı ve Evren*, çev. Metin Yasa, Tabula Rasa, yıl:1,sayı:3, Eylül-Aralık, Tuğra Matbaası, Isparta, 2001, ss.209-218.
- Mohapatra, A. R. ,*Dinsel Deneyim*, çev. Metin Yasa, Tabula Rasa, , cilt: II, sayı: 5, Mayıs- Ağustos 2002, ss.195-206.
- R.Demos Ducasse, *Are Religious Dogmas-Cognitive and Meaningful*, *The Journal of Philosophy*, cilt 51, sayı 5, ss.145–172.
- Stace, W.T., *Time and Eternity: An Essay in the Philosophy*, London 1967.
- Tüzer, Abdüllatif, “*Varoluşçu Düşünür Martin Buber’in Diyalog Felsefesi ve Bu Felsefi Yaklaşımın Eğitim Açısından Uzanımları*”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 4/8, Eylül 2009, 18-39.
- Ulukütük, Mehmet , “*Martin Buber ve Hans Georg Gadamer’in Felsefelerinde Ben-Sen İlişkilerinin Ahlaki Açılımları*”, *Birey ve Toplum*, Cilt 1, Sayı 1,2011,ss.97-110.

Yasa, Metin , *Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Aşk- Yaradılış- Kendi Olma*, Ankara Okulu Yayınları., Ankara 2008.

Yasa, Metin , *Panenteizmin Tarihsel Ardalanı Üzerine*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:18, Sayı 18-19, Samsun, Ocak 2005, ss.129-146.

Yasa, Metin , *Rubailerini Işığında Mevlana'da Aşk ve İşlevi*, Elis Yayınları, Ankara,2010.

Yasa, Metin, *Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi Okumaları III- Yenilikler ve Uygulamalar*, Elis Yayınları, Ankara 2017.

Yılmaz, M. Toprak , Nurten Kiriş Yılmaz, *Martin Buber'de Diyalog Felsefesi ve Ontolojik Etik İlişkisi*, Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji, sayı: 38, 2022, ss.37-47.

Zank, Michael, Zachary Braiterman, "*Martin Buber*", *Stanford Felsefe Ansiklopedisi*, eds. Edward N. Zalta ve Uri Nodelman , 2023.
URL=<<https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/buber/>>.